

Basisrapportage archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide

Basisrapportage archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide

Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van
de Waterleiding Rijn-Kennemerland

J.S. van der Kamp

*Sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht
Zwaansteeg 11
3511 BK Utrecht
Telefoon 030 2863990*

Februari 2005

Gemeente Utrecht
Dienst Stadsontwikkeling

Administratieve gegevens

Projectcode

LR15-I, LR15-II, LR33

Locatie:

Hogeweide, Groenedijk 96, Utrecht

Landelijke coördinaten:

133.269/455.494

Opdrachtgever:

NV PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland

Uitvoerder:

Sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht

Dagelijkse leiding opgraving:

J.S. van der Kamp

Coördinator vanuit de gemeente:

H.L. Wynia

Uitvoering veldwerk:

2-3 november 1999 (LR15-I), 16-17 oktober

2000 (LR15-II), 7 mei t/m 10 juni 2002 (LR33)

Documentatie:

Sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht

Zwaansteeg 11

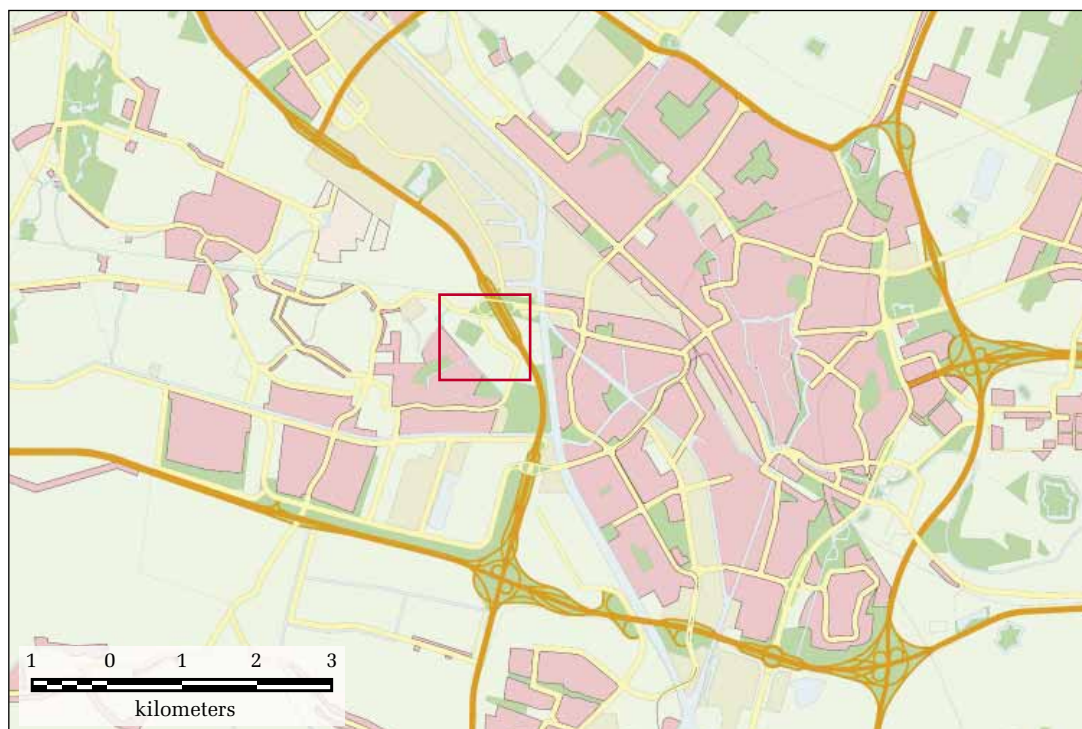
3511 VG Utrecht

Inhoud

Samenvatting	4
1 Inleiding	6
1.1 De archeologische inventarisatie Utrecht-Harmelen	6
1.2 De ontdekking van de laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide	7
1.3 Het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide: stand van zaken	9
1.4 Personeel	11
2 De fysisch-geografische en historische context	13
2.1 Bodemkundige ondergrond	13
2.2 Historische achtergrond	14
3 Doel van onderzoek en methode	17
3.1 Doelstelling van het onderzoek	17
3.2 Methode van onderzoek	17
Resultaten	
4 De bodemkundige ondergrond	20
5 De sporen	23
5.1 Fase I	25
5.2 Fase II	26
5.3 Fase III	28
5.4 Fase IV	30
5.5 De kuilen	30
6 De vondsten	33
6.1 Het aardewerk	33
6.2 De metalen voorwerpen	34
7 Conclusies en aanbevelingen	36
Vondsten en documentatie	38
Literatuur	39
Colofon	40

Afb. 1a

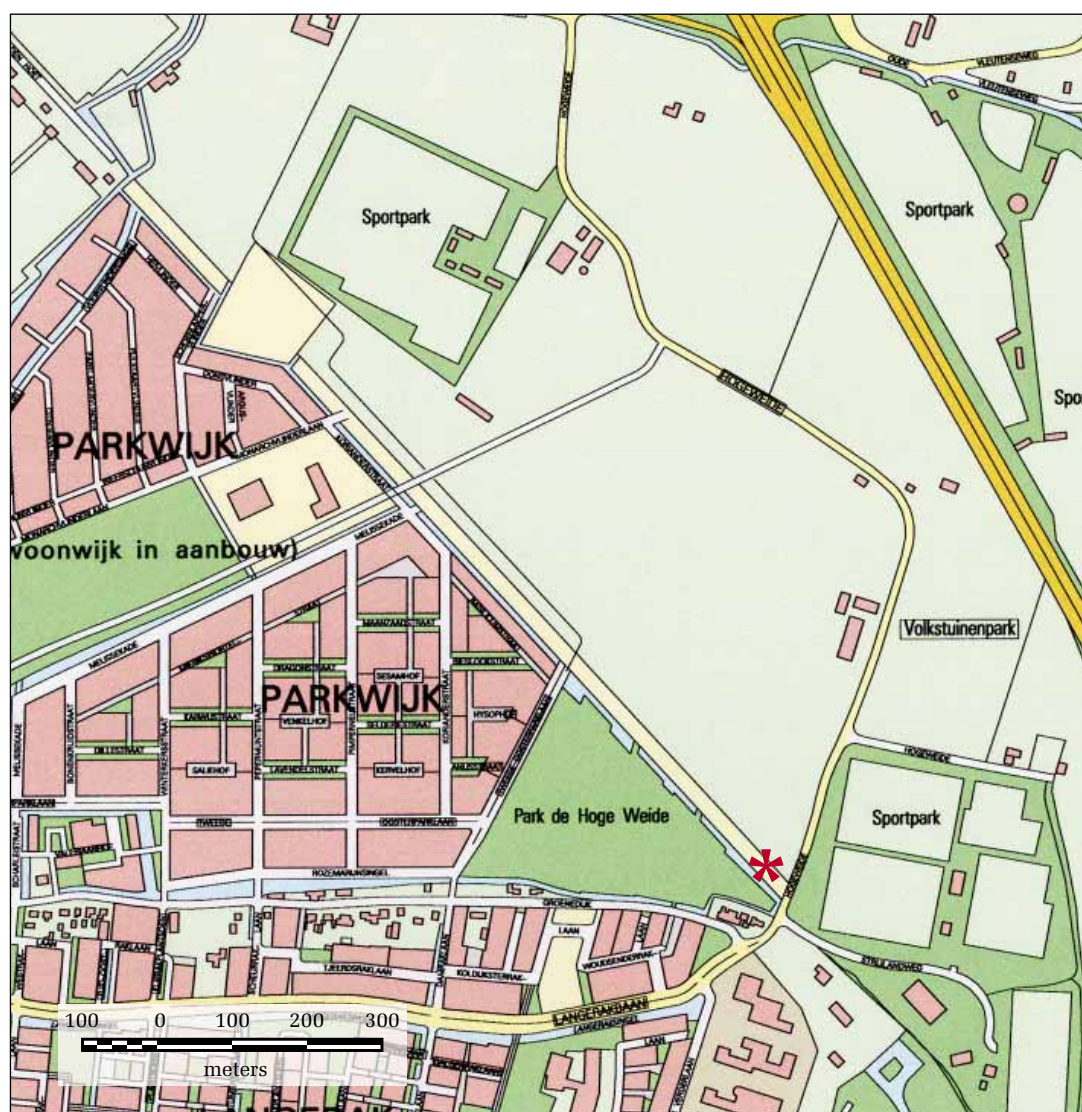
Ligging opgravings-
terrein
(stedelijk niveau)

Afb. 1b

Ligging opgravings-
terrein; buurtniveau
(1b is uitsnede uit 1a)

De rode asterisk geeft
de opgravingslocatie
aan.

Samenvatting

Ten westen van Utrecht wordt sinds enkele jaren gewerkt aan de realisatie van de VINEX-locatie Leidsche Rijn. In 1993 is er in dit gebied een grootschalig archeologisch boor- en karteringsonderzoek uitgevoerd, waarbij onder meer langs de weg de Hogeweide een ca. 300 m lang laatmiddeleeuws bewoningslint werd aangetroffen. De afgelopen jaren hebben er op verscheidene percelen langs de Hogeweide proefonderzoeken plaatsgevonden, waaruit bleek dat het bewoningslint een aanzienlijk grotere omvang heeft dan in 1993 kon worden vastgesteld. Over een lengte van 1300 m werden sporen uit de twaalfde tot en met twintigste eeuw aangetroffen. Het bewoningslint lag op grond die vermoedelijk in bezit van drie Utrechtse kapittels was. Uit de proefonderzoeken was reeds gebleken dat op minstens twee plekken binnen het bewoningslint reeds kort na 1300 luxe uitgevoerde gebouwen in baksteen verzezen. Waarschijnlijk waren dat kapitteluthoven: luxe boerderijen van waaruit de kapittels hun landerijen beheerden.

Leidsche Rijn wordt doorsneden door drie grote pijpleidingen waardoor water wordt getransporteerd van de Rijn naar het duingebied Kennemerland. In het najaar van 2002 en het voorjaar van 2003 zou één van deze buizen worden vervangen door een nieuwe. Het tracé van deze nieuwe leiding zou drie archeologische vindplaatsen in Leidsche Rijn doorsnijden, waaronder het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide. In 2002 is daarom op de drie locaties archeologisch onderzoek verricht. In mei en juni van dat jaar is het bedreigde deel van het bewoningslint langs de Hogeweide onderzocht (LR33; afb. 1). Afgezien van het 6 m brede leidingtracé diende tevens een 15 m breed cunet ten behoeve van een tijdelijke bouwweg onderzocht te worden. Binnen deze 15 m brede strook vielen twee smalle stroken die reeds eerder archeologisch waren onderzocht (LR15-I en LR15-II).

De drie onderzoeken leverden vele sporen uit de twaalfde eeuw op. De zone met sporen strekte zich uit tot een afstand van 63 m vanaf de Hogeweide, met een concentratie binnen een afstand van 37 m vanaf deze weg. Op basis van de aangetroffen aardewerkscherven kan de bewoning tussen 1100 en 1175 na Chr. gedateerd worden. Er zijn geen aanwijzingen dat op het onderzochte perceel ooit daadwerkelijk boerderijen hebben gestaan. Waarschijnlijk lag deze bewoning ten zuiden van het onderzoeksterrein, richting de 60 m zuidelijker gelegen - en in de twaalf-

de eeuw nog functionerende - Oude Rijn. Wel maakte het onderzochte perceel waarschijnlijk onderdeel uit van een boerenerf.

Op basis van de spoorversnijdingen en de mate van archeologische vervuiling van de sporen is een fasering aangebracht. In fase I ontstond een door greppels omgeven perceel. Eén van deze greppel bevond zich langs de zuidelijke rand van een Romeinse restgeul in de ondergrond, die toen waarschijnlijk nog als een depressie zichtbaar was. Op het omgreppelde perceel werden diverse grillig gevormde kuilen en paalkuilen gegraven, waarvan de functie niet duidelijk is. Net buiten het perceel werden in deze eerste fase twee langwerpige kuilen gegraven. In de tweede fase werden de greppels vervangen door nieuwe. Bovendien werd er een derde greppel gegraven ten westen van het perceel, waardoor het in gebruik zijnde areaal werd vergroot. De sporen uit fase II waren zeer divers van karakter en bestonden uit lange kuilen en paalkuilen. Het bleek niet mogelijk op basis van de paalkuilen een deel van een plattegrond te reconstrueren. Ten westen van het in gebruik zijnde perceel werd in deze fase een waterput aangelegd. In de derde fase waren de greppels uit fase II niet meer in gebruik. Er werd nu slechts één greppel gegraven, en wel aan de westzijde. Daardoor werd het erf wederom vergroot. De sporen op het perceel uit fase III bestonden uit merkwaardig rondlopende, wandgreppel-achtige sporen, een kuil met schelpenafval en enkele paalkuilen. Vier paalkuilen behoorden tot een rechthoekige spieker, bedoeld voor de opslag van de oogst. Op de kleiige vulling van de Romeinse restgeul werden in deze periode enkele rechthoekige kuilen gegraven. In de laatste fase lijken de activiteiten op het perceel beperkt te zijn geweest tot het graven van enkele grote, langwerpige kuilen. Deze lagen bijna alle op de vulling van de Romeinse restgeul. In veel opzichten komen ze overeen met die van andere laatmiddeleeuwse nederzettingen uit het Middennederlandse rivierengebied. De kuilen lijken een zeer specifieke functie te hebben vervuld. Tijdens geen enkele opgraving is deze functie echter met zekerheid vastgesteld. In fase IV werd er tevens aan de westzijde een nieuwe perceelsgreppel gegraven, die gedeeltelijk over die uit de vorige periode heen lag. Na de twaalfde eeuw bleef het onderzochte perceel waarschijnlijk nog wel in gebruik als landbouwgrond, wat de vondst van enkele jongere scherven verklaart.

1 Inleiding

In 1990 werden in de zogeheten Vierde Nota over Ruimtelijke Ordening Extra (afgekort VINEX) enkele steden aangewezen die door middel van nieuwbouw het groeiende tekort aan woningen op dienden te vangen. Het grootste project dat hier uit voortvloeide, is dat van de VINEX-locatie Leidsche Rijn, destijds gelegen op het grondgebied van de gemeenten Utrecht en Vleuten-De Meern. Sinds 1 januari 2001 zijn beide gemeenten samengevoegd tot gemeente Utrecht.

1.1 De archeologische inventarisatie Utrecht-Harmelen

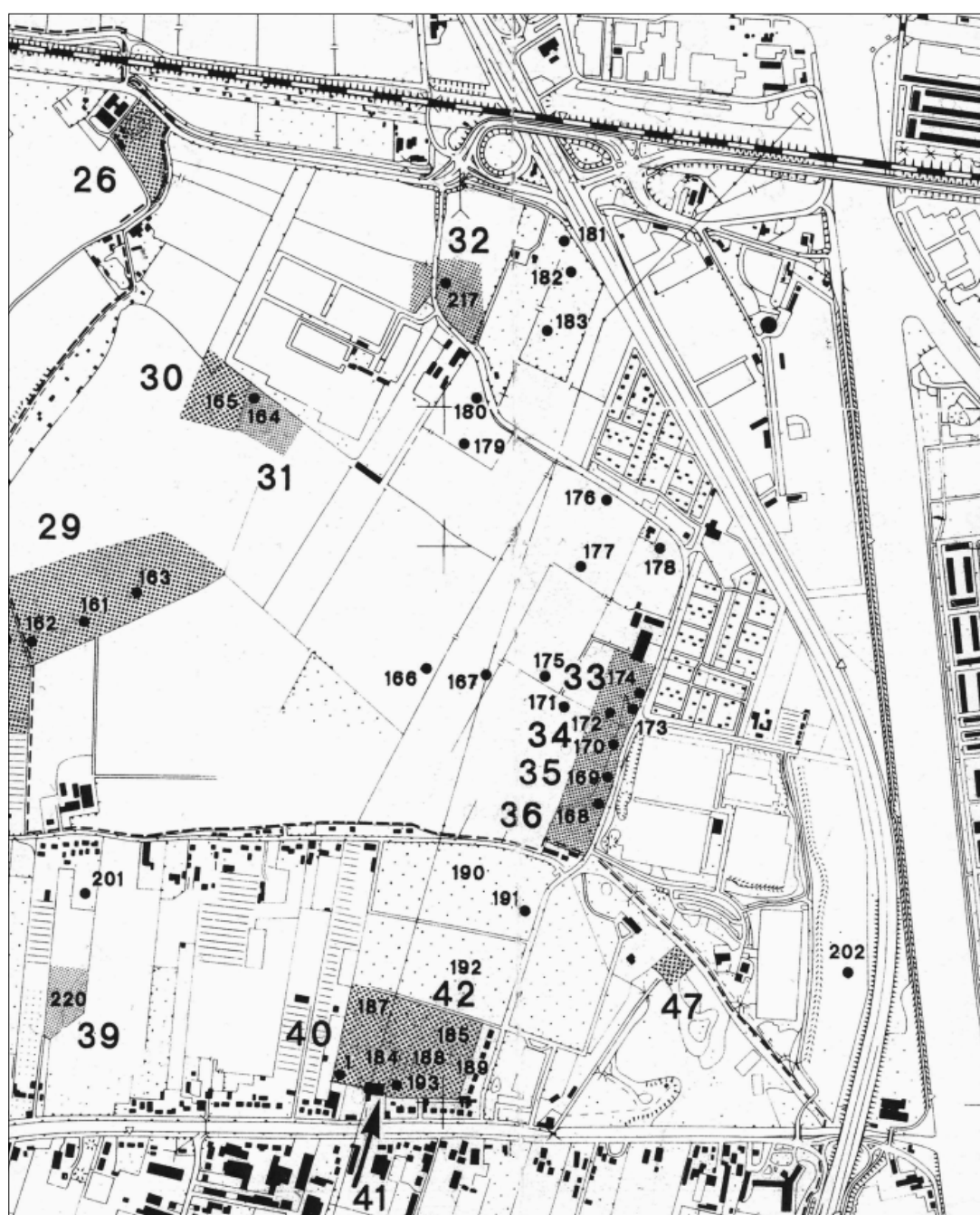
In het gebied van de VINEX-locatie Leidsche

Rijn, grotendeels gelegen op de stroomrug van de Oude Rijn, liggen diverse van oudsher bekende archeologische monumenten, waaronder een Romeins castellum en diverse middeleeuwse kasteelterreinen en ridderhofsteden. Vanwege de toekomstige bouwplannen ontstond er behoefte aan een gedetailleerder inzicht in de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen in dit gebied met zijn hoge archeologische verwachting. Vandaar dat Stichting RAAP (Regionaal Archeologisch Archiverings Project) in 1992 en 1993 in opdracht van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland een uitgebreide archeologische inventarisatie in het gebied tussen Utrecht en Harmelen heeft uitgevoerd (Haarhuis en Graafstal 1993). Het

Afb. 2

Detail van de overzichtskaart met de resultaten van de archeologische kartering uit 1993. De catalogusnummers 33 t/m 36 vormen tezamen het boerderijlint langs de Hogeweide. Direct ten noorden van het lint bevindt zich boerderij De Hoef. Enkele proefonderzoeken hebben inmiddels aangetoond, dat het boerderijlint zich in noordelijke richting veel verder uitstrekt, namelijk minstens tot aan catalogusnummer 32.

(Bron: Haarhuis en Graafstal 1993, RAAP-rapport 80)

Afb. 3

Luchtfoto met daarop onder andere de Hogeweide en boerderij De Hoef. Het noorden bevindt zich min of meer links van de foto. Het opgravingssterrein van LR15/LR33 is omcirkeld. Linksonder is een klein deel van de Groenedijk zichtbaar. Deze mondt aan de oostzijde uit op de Hogeweide, die met een grote bocht naar het noordwesten (linksboven op de foto) loopt, om hier aan te sluiten op de Verlengde Vleutenseweg. In de rechter bovenhoek zijn de rijksweg A2 en het Amsterdam-Rijnkanaal zichtbaar.

(Bron: Fotodienst gemeente Utrecht)

onderzoek toonde aan dat in Leidsche Rijn veel meer belangrijke archeologische overblijfselen aanwezig waren dan tot op dat moment werd aangenomen. Er werden op basis van de eerste Aanvullende Archeologische Inventarisatie in totaal 60 terreinen geselecteerd voor een waarderend vervolgonderzoek. Uiteindelijk bleken hiervan 36 terreinen in aanmerking te komen voor bepaalde beheersmaatregelen, waarvan een deel inmiddels is opgenomen in de dertien tot archeologisch monument verklaarde terreinen. De tijdens de inventarisatie geselecteerde archeologische plekken beslaan de periode van de late Bronstijd tot en met de late Middeleeuwen, maar vertonen een duidelijke concentratie in de periode late IJzertijd/Romeinse tijd.

1.2 De ontdekking van de laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide

Het RAAP-onderzoek leverde diverse vindplaatsen uit de late Middeleeuwen op, veelal gelegen langs bestaande wegen. Zeer illustratief is in dit opzicht de ontdekking van het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide (afb. 2 en 3). Van de 36 terreinen van het RAAP-onderzoek die voor bepaalde beheersmaatregelen in aanmerking kwamen, hadden er vier betrekking op dit bewoningslint (RAAP-catalogusnummers 33 t/m 36). Tijdens de kartering werden onder meer scherven keramiek gevonden. Deze bestaan uit verschillende aardewerksoorten, te weten Pingsdorf, Paffrath, kogelpot, proto-steengoed en roodbakend geglazuurd aardewerk. De datering van deze scherven beslaat de elfde tot en met de dertiende eeuw. Na de eerste kartering volgde een waarderend booronderzoek, waarbij

in totaal 35 boringen werden uitgevoerd op de twee percelen van catalogusnummers 33 t/m 36. Hierbij werd een bewoningslaag vastgesteld, die direct onder de meestal 30 cm dikke bouwvoor begon en een diepte kende van 80 tot 100 cm onder huidig maaiveld. De bewoningslaag kende een lengte van ongeveer 275 m en strekte zich uit tot maximaal 20 m ten westen van de berm-sloot ten westen van de Hogeweide. Slechts op één punt lijkt het nederzettingsareaal deze breedte van 20 m te overschrijden. De RAAP-onderzoekers merkten op, 'dat niet valt uit te sluiten dat de voorzijde van de vermoedelijke aanwezige huisplaatsen door de aanleg van de Hogeweide en de daarlangs gelegen berm-sloot is aangetast' (Haarhuis en Graafstal 1993, 87).

Aan de noordzijde van het bewoningslint werd in twee boringen een grote recente verstoring waargenomen. Deze houdt waarschijnlijk verband met de bestaande boerderij De Hoef, gelegen ten noorden van het aangetroffen bewoningslint. Door deze verstoring en de aanwezigheid van de boerderij is de noordelijke begrenzing van het laatmiddeleeuwse bewoningslint tijdens het waarderende booronderzoek van RAAP niet in beeld gekomen. De onderzoekers van RAAP hadden niet de indruk dat dit bewoningslint zich uitstrekte tot op het perceel direct ten noorden van De Hoef. Toch werden er op dit perceel tijdens deze kartering één of meerdere niet nader omschreven scherven opgeraapt, die in het RAAP-rapport zijn gecatalogiseerd onder objectnummer 178 (Haarhuis en Graafstal 1993). Ondanks de vondst van het aardewerk werd dit perceel ten noorden van

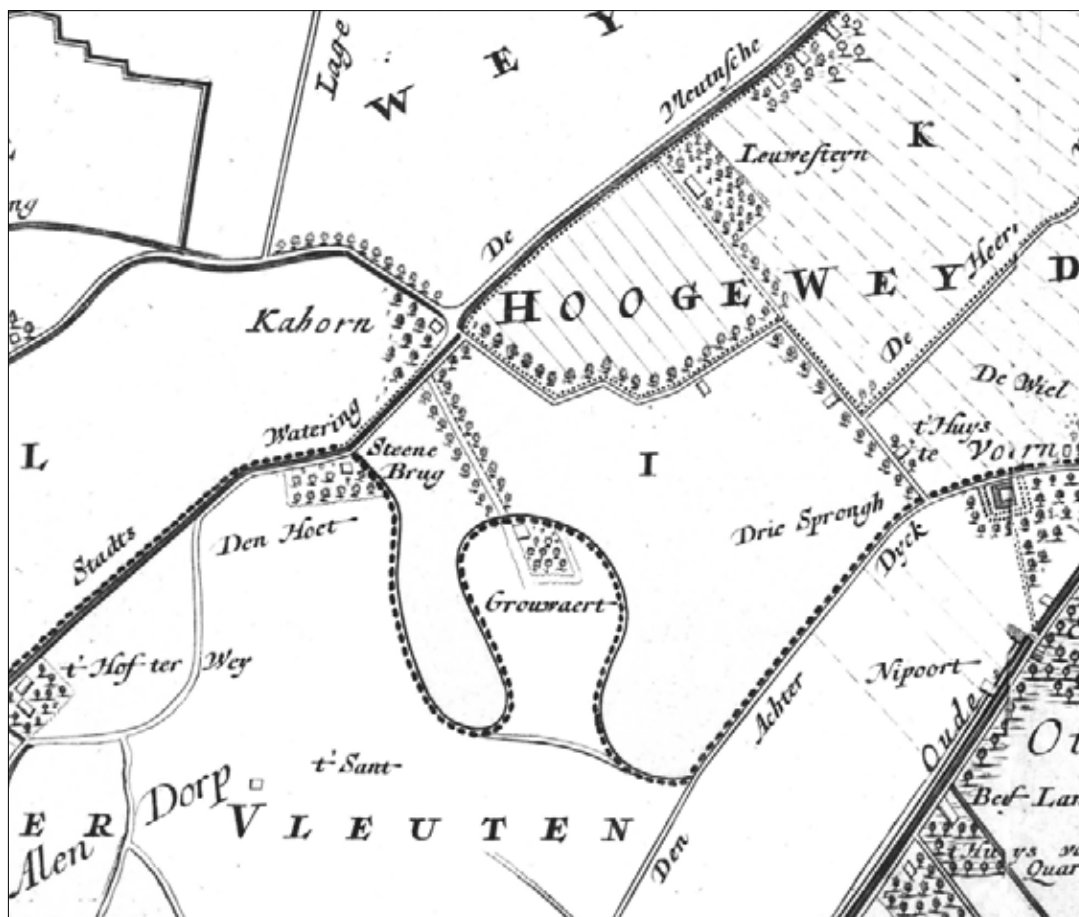
Afb. 4

Overzichtskaart met de ligging van het huidige onderzoek en eerdere proefonderzoeken langs de Hogeweide. Tevens is de ligging van het boerderijlint van de RAAP-kartering uit 1993 en van de twaalfde-eeuwse restgeul van de Oude Rijn weergegeven. De (Oude) Rijn verkeerde ten tijde van de twaalfde-eeuwse bewoning op het onderzoeksterrein van LR15/LR33 in zijn nadagen, maar moet toch een aanzienlijke breedte hebben gehad. De geul vormde over grote afstand de grens van de Utrechtse stadsvrijheid. Het kapittelgrondgebied bevond zich ten westen van de Hogeweide en ten zuiden van de Here Wegh. Op de kruising van de Hogeweide en de Here Wegh stond in de zestiende eeuw een zogenaamd 'vrouwenhuysgen'. Mogelijk was dit een Mariabeeld in een huisje, gesitueerd op grondgebied van het kapittel van St.-Marie.

Legenda:

- Kapittel-grondgebied
- Boerderijlint van RAAP-kartermg.
- LR15/LR33
- Restgeul van Oude Rijn
- Locatie van "vrouwenhuysgen"

Afb. 5

Detail van de kaart van C. Specht uit 1696 (noorden min of meer linksboven). Specht beeldt langs de Hogeweide drie boerderijen af. De meest westelijke is boerderij De Hoogeweide, de middelste staat op de plek van de huidige boerderij De Hoef. De oostelijke boerderij – gelegen ten oosten van de Hogeweide – werd waarschijnlijk in de achttiende eeuw gesloopt. De drie boerderijen liggen op grondgebied van de kapittels van St.-Pieter, St.-Marie en Oudmunster. Het is goed mogelijk dat de drie van oorsprong kapitteluthoven zijn geweest. Dit zou de aanwezigheid van luxe, vroeg-veertiende-eeuwse steenbouw op de locaties verklaren.

De Hoef niet opgenomen in de lijst van de 36 terreinen met een bepaalde archeologische bestemming.

1.3 Het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide: stand van zaken

Sinds de ontdekking in 1993 zijn er vele nieuwe gegevens aan het licht gekomen over de laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide. Deze gegevens zijn afkomstig van drie proefonderzoeken die op percelen langs de Hogeweide zijn uitgevoerd (afb. 4). Het eerste proefonderzoek (LR20) was gesitueerd op het perceel direct ten noorden van boerderij De Hoef en werd uitgevoerd in het voorjaar van 2001 (Van der Kamp 2005a). De oudste sporen die hierbij werden aangetroffen dateerden uit de elfde en/of twaalfde eeuw. Dit waren met name paalkuilen, mogelijk toebehorend aan bijgebouwen als schuren en spiekers. Een afvalkuil en twee mogelijke greppels dateerden uit de dertiende eeuw. Een dertiende-eeuwse Limoges-gesp duidt op een meer dan gemiddelde rijkdom. Uit de veertiende en/of vijftiende eeuw dateerden slechts drie sporen, waarvan een brede greppel de belangrijkste was. In de vulling hiervan werden vroeg-veertiende-eeuwse kloostermoppen en plavuizen aangetroffen. De uitzonderlijke kwaliteit van deze plavuizen alsmede de vroege datering

van de eerste steenbouwfase deden vermoeden met uitzonderlijke bewoningssporen van doen te hebben. Op dat moment was de juiste interpretatie echter nog ongewis. De bewoning op dit perceel lijkt rond 1425 op te houden.

In het najaar van 2001 werd er een tweede proefonderzoek (LR22) uitgevoerd langs de Hogeweide (Van der Kamp 2005b). Het onderzochte perceel bevond zich zo'n 400 m ten noordwesten van het eerdere proefonderzoek. Op het perceel stond tot april 1959 boerderij De Hoogeweide: een vroeg-zestiende-eeuwse boerderij, die in het vermelde jaar werd gesloopt als onderdeel van een grootschalige ruilverkaveling. Het proefonderzoek toonde een waarschijnlijk ononderbroken bewoning vanaf de twaalfde eeuw tot in de twintigste eeuw aan. Uit de aangetroffen bouwmaterialen bleek dat ook op dit perceel reeds kort na 1300 voor de eerste maal in steen werd gebouwd. Dit eerste stenen gebouw lijkt kort na 1500 afgebroken te zijn, om te worden vervangen door een nieuwe boerderij: De Hoogeweide. Bij archiefonderzoek na afloop van het proefonderzoek werden enkele foto's en een bouwhistorische opname van De Hoogeweide aangetroffen. Hieruit bleek dat deze boerderij voor wat betreft afmetingen en gebruikte materialen beschikte over een meer dan gemiddelde luxe en status. In

diverse opzichten werd dit bevestigd door de bij het proefonderzoek aangetroffen voorwerpen.

Het derde proefonderzoek langs de Hogeweide (LR24) werd uitgevoerd in november 2001 en was gesitueerd op een perceel direct ten noorden van sportpark Terweide, dat wil zeggen ca. 300 m ten noordwesten van het tweede proefonderzoek (Van der Kamp 2003). Dit proefonderzoek had betrekking op een nederzetting uit de late IJzertijd en vroeg Romeinse periode. Er werden ten westen van de Hogeweide echter tevens sporen uit de elfde/twaalfde tot en met de vijftiende eeuw aangetroffen, voornamelijk greppels.

De laatmiddeleeuwse sporen van de drie proefonderzoeken en het bewoningslint van het RAAP-onderzoek behoren alle zeer waarschijnlijk tot één langgerekt bewoningslint. Dit lint bevindt zich ten (zuid)westen van de Hogeweide, heeft een lengte van minstens 1300 m en een breedte van ca. 60 m. Er zijn tot nu toe geen aanwijzingen dat ten oosten van de Hogeweide laatmiddeleeuwse bewoning heeft bestaan. De vroege datering van de steenbouw en het luxe karakter ervan op de percelen van de eerste twee proefonderzoeken riepen vele vragen op. Bij het uitwerken van het proefonderzoek LR22 werd daarom meer aandacht besteed aan op historische bronnen gebaseerde publicaties over het grondgebied binnen de Utrechtse stadsvrijheid. In een artikel van Immink (1942) werden diverse bronnen opgevoerd, waaruit een tweedeling van het gebied Hogeweide spreekt. Het oostelijke deel van de Hogeweide is altijd gemene weidegrond geweest. Het westelijke deel daarentegen was (in ieder geval) vanaf de vroege dertiende eeuw in bezit van drie Utrechtse kapittels, te weten het kapittel van Oudmunster, St.-Pieter en St.-Marie. De grens van het kapittelgrondgebied werd aan de zuid- en westzijde gevormd door de grens van de Utrechtse stadsvrijheid. Deze viel op dit tracé samen met de restgeul van de Oude Rijn. Aan de noordzijde werd het kapittelleigendom over een kleine afstand begrensd door de Stadswetering, tegenwoordig de Verlengde Vleutense Weg. De oostelijke grens van het kapittelgrondgebied werd gevormd door de weg de Hogeweide. Een groot deel van het grondbezit van het kapittel bevond zich echter ten oosten van de Hogeweide. Dit gebied werd aan de noordzijde begrensd door de *Here Wegh*, ook wel Achterweg geheten. De zuidelijke grens van dit gebied bestond uit de grens van de Utrechtse stadsvrijheid, die ook hier volledig samenviel met de restgeul van de Oude Rijn. Dit gebied ten oosten van de weg de Hogeweide was waarschijnlijk in bezit geweest van het kapittel van St.-Marie. Een zestiende-eeuwse bron spreekt van een ‘vrou-

wenhuyngen’ op de kruising van de Hogeweide en de Achterweg (Gravendeel 1987). Het is verleidelijk hierbij te denken aan een Mariabeeld in een huisje, gesitueerd ten zuidoosten van de T-splitsing, dat wil zeggen nog net op grondgebied van het kapittel van St.-Marie. Het is niet bekend hoe het kapittelgrondgebied ten westen van de Hogeweide was verdeeld tussen de kapittels van Oudmunster en St.-Pieter. De kapittels beheerden hun landerijen niet vanuit hun kloostercomplexen in de stad, maar bouwden te midden van hun landerijen een uithof. Dit was een grote en luxe uitgevoerde boerderij. Er is nagenoeg niets bekend over de manier waarop en door wie het land in kapittelbezit werd bewerkt. Het is denkbaar dat de kapittels hun land in delen verpachten aan boeren, die woonden in eenvoudige boerderijen tussen de uithoven.

Bij bestudering van één van de oudste kaarten van het Hogeweide-gebied - de kaart van C. Specht uit 1696 - valt op dat langs de Hogeweide drie boerderijen staan afgebeeld (afb. 5); één aan de oostzijde en twee aan de westzijde. De boerderijen aan de westzijde liggen op de plek van de afgebroken boerderij De Hoogeweide en van de nog bestaande, vroeg-twintigste-eeuwse boerderij De Hoef. Bij toeval was het proefonderzoek LR22 gesitueerd op het erf van boerderij De Hoogeweide, terwijl het proefonderzoek LR20 werd uitgevoerd op een perceel direct ten noorden van De Hoef. De boerderij aan de oostzijde van de Hogeweide ligt onder het huidige sportpark Strijland. Hierover is verder niets bekend. Op de kadasterkaart uit 1832 staat deze boerderij niet meer vermeld. Kennelijk werd deze tussen 1696 en 1832 afgebroken. De derde buis van de Waterleiding Rijn-Kennemerland zou zo'n 40 m ten zuiden van deze onbekende derde boerderij komen te liggen. In januari 2003 heeft er grondverzet plaatsgevonden op het toekomstige tracé op dit punt ten zuiden van de onbekende boerderij. Tijdens deze werkzaamheden werd een grote hoeveelheid aardewerk en bouwmaterialen opgeraapt, daterend uit de twaalfde tot en met de achttiende eeuw. De bouwmaterialen bestonden uit plavuizen, kloostermoppen en leisteenfragmenten met spijkergaten. Waarschijnlijk kan dit materiaal in verband gebracht worden met deze boerderij, die in dat geval van oorsprong uit de late Middeleeuwen zal dateren. De aangetroffen bouwmaterialen duiden ook ditmaal op een vroege en luxe eerste steenbouwfase.

De drie boerderijen langs de Hogeweide op de kaart van Specht lijken dus alle uit de late Middeleeuwen te dateren. Daarnaast is het zeer aannemelijk dat alle drie de boerderijen reeds

in de vroege veertiende eeuw voor de eerste maal in steen werden opgetrokken, een eerste steenbouwfase bovendien die reeds door luxe werd gekenmerkt. Gezien de ligging van de drie boerderijen op grondgebied van drie Utrechtse kapittels is het zeer goed mogelijk dat de boerderijen van oorsprong de drie uithoven vormden van waaruit de kapittels hun landerijen beheerden. Dit zou de vroege datering en het luxueuze karakter van de steenbouw kunnen verklaren. De drie uithoven lagen met enige regelmaat verspreid over het kapittelgrondgebied. De boerderij ten oosten van de Hogeweide zou de uithof van het kapittel van St.-Marie moeten zijn, die aan de westkant van Oudmunster en St.-Pieter. Het 1300 m lange bewoningslint ten westen van de Hogeweide zou afgezien van deze twee laatste uithoven wel eens bestaan kunnen hebben uit pachtersboerderijen. Een dergelijk lint mag in dat geval ook verondersteld worden voor het grondgebied van St.-Marie ten oosten van de Hogeweide. Dit grondgebied grensde slechts over korte afstand aan de Hogeweide. Daarom moet rekening worden gehouden met een ligging van pachtersboerderijen elders. Op de kaart van Specht staan aan de zuidzijde van het grondgebied van St.-Marie enkele boerderijen en boomgaarden afgebeeld. Deze lagen langs het kanaal de Leidsche Rijn, dat in de zeventiende eeuw de belangrijkste route van Utrecht naar het westen vormde. In de elfde en twaalfde eeuw bestond de Leidsche Rijn echter nog niet en het is dan ook niet aannemelijk hier reeds in deze periode bewoning te verwachten. De meest voor de hand liggende locatie voor een reeks pachtersboerderijen op het grondgebied van St.-Marie is de strook ten zuiden van de Here Wegh (thans eveneens Hogeweide geheten), destijds de belangrijkste oost-west route en de snelste manier om van het Hogeweide-gebied in de stad te komen. Deze zone ligt thans onder sportpark Strijland, de brede waterpartij direct ten zuiden van het doodlopende gedeelte van de Hogeweide en het perceel grasland ten oosten van het sportpark. Op dit laatstgenoemde perceel heeft RAAP een uitgebreid archeologisch booronderzoek uitgevoerd in verband met de toekomstige verlegging van de A2 in westelijke richting. Dit onderzoek heeft hier echter geen laatmiddeleeuwse bewoning aangetoond. Toekomstig proefonderzoek zal hierover definitief uitsluitsel moeten geven.

1.4 Personeel

LR15-I

Tijdens de opgraving LR13 in het najaar van 1999 kwam een melding binnen van een ontgraving op een perceel langs de Hogeweide. Op dit perceel lag volgens het RAAP-rapport een deel

van het laatmiddeleeuwse bewoningslint. Hier bleek een ca. 4 m brede sleuf gegraven te zijn met een diepte van ca. 1 m onder maaiveld, bestemd voor de aanleg van twee waterleidingen. Op de bodem en in de profielen van de sleuf waren diverse grondsporen zichtbaar. Op 2 en 3 november 1999 zijn deze gedocumenteerd en onderzocht door archeologen van de Sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht (LR15-I). De opgravingsploeg bestond uit J. S. van der Kamp (opgravingsleider), C. van der Linde, M. Hendriksen en S. Mooren.

LR15-II

Eind 2000 werd er op het perceel langs de Hogeweide en direct ten zuiden van boerderij De Hoef een tijdelijk ketenpark aangelegd. Daartoe werd het perceel eerst ca. 1 m opgehoogd, zodat er bij de werkzaamheden ter voorbereiding van het ketenpark geen onnodige schade toegebracht zou worden aan de eventueel aanwezige archeologische sporen. Wel diende er een gasleiding naar het ketenpark aangelegd te worden, die in de bestaande bodem ingegraven moest worden. Daartoe werd ten zuiden van het ketenpark een 1 m brede sleuf gegraven. Op 16 oktober 2000 werd deze sleuf gegraven onder begeleiding van twee medewerkers van de Sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht, te weten J. S. van der Kamp (opgravingsleider) en C. van der Linde. Op 16 en 17 oktober documenteerden en onderzochten zij de sporen in de sleuf (LR15-II).

LR33

Leidsche Rijn wordt doorsneden door de Waterleiding Rijn-Kennemerland (WRK). Deze bestaat uit drie buizen (diameter 1,2 m), die water vervoeren van de Lek naar een duingebied bij Kennemerland. Eén van de buizen lag langs de rijksweg A2, terwijl de overige twee enkele honderden meters westelijker liggen. Deze laatste buizen zijn zuidoost-noordwest georiënteerd en doorsnijden enkele archeologische vindplaatsen, waaronder het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide. In 2002 en 2003 is de buis langs de A2 vervangen door een nieuwe, die is gelegen direct ten noordoosten van de overige twee buizen. Van november 2002 tot en met februari 2003 zijn de werkzaamheden hiervoor op het tracé in Leidsche Rijn uitgevoerd. Vandaar dat in het voorjaar en de zomer van 2002 bij drie archeologische vindplaatsen binnen het toekomstige tracé voor de derde WRK-buis opgravingen zijn uitgevoerd. Afgezien van het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide betreft het het laatmiddeleeuwse kasteelterrein De Grauwert (LR34: Van der Linde in voorbereiding) en een Merovingische nederzetting direct ten zuiden hiervan. De resultaten van dit laatste

onderzoek zullen in de toekomst worden gepubliceerd tezamen met de overige opgravingsgegevens van deze nederzetting.

De opgraving van het deel van het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide binnen de contouren van het toekomstige tracé van de derde WRK-buis (LR33) werd uitgevoerd van 7 mei tot en met 10 juni 2002.

De opgravingsploeg bestond uit J.S. van der Kamp (opgravingsleider), M. Hendriksen en

C. van der Linde. Daarnaast verleenden H. L. Wynia, M. van der Heiden en A. Ytsma elk enkele dagen ondersteuning. De technische uitwerking nadien werd gedaan door J. S. van der Kamp, C. van der Linde en M. Hendriksen. Deze laatste conserveerde, restaureerde en determineerde bovendien de metalen voorwerpen en determineerde tevens de aardewerkscherven. De voorbereidingen voor de opgraving werden getroffen door H.L. Wynia.

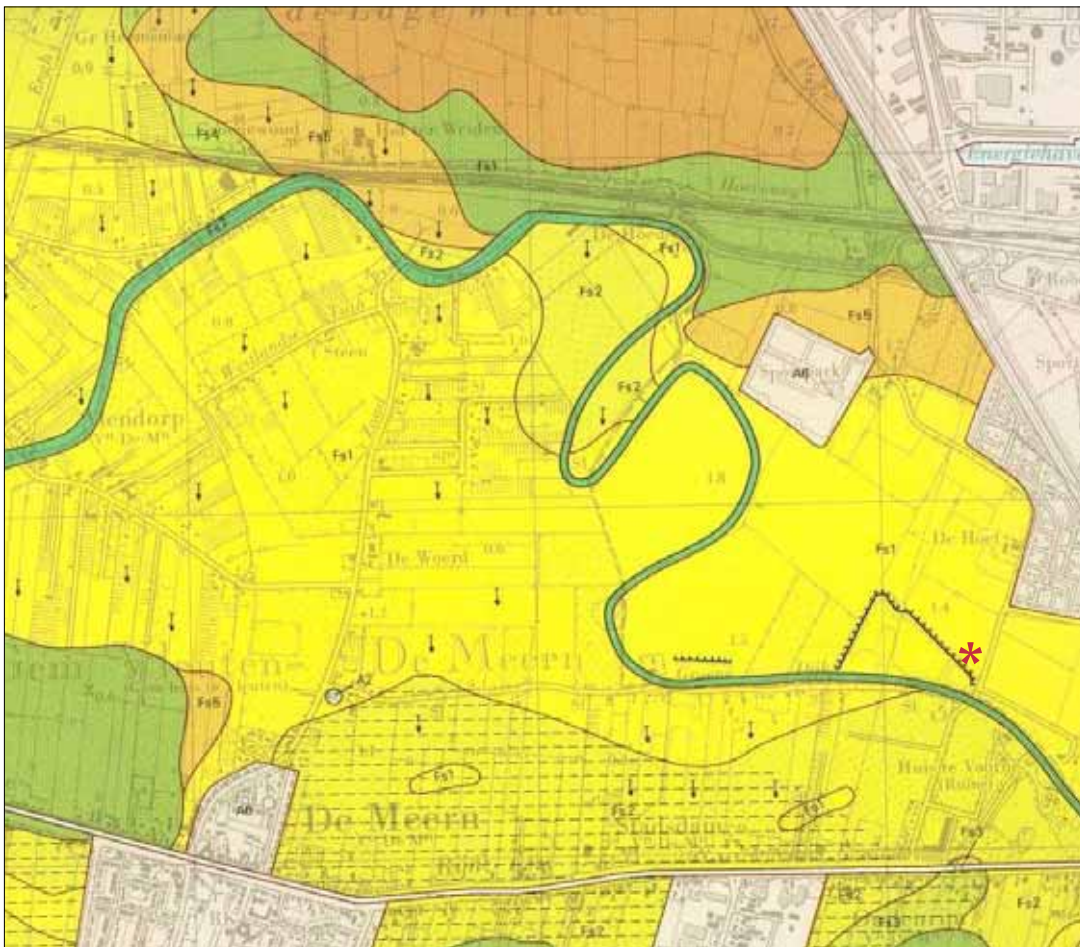
2 De fysisch-geografische en historische context

2.1 Bodemkundige ondergrond

De diepere ondergrond van Leidsche Rijn bestaat uit een dekzandpakket, behorende tot de zogenaamde Twente Formatie, dat werd afgezet gedurende het Weichselien, de laatste ijstijd. Nadat in het Holoceen de grondwaterstand als gevolg van de stijgende zeespiegel omhoog was gekomen, trad er veenvorming op. Ten westen van het huidige Utrecht kwam er vanaf waarschijnlijk ca. 4500 voor Chr. een brede stroomgordel te liggen. Deze werd gevormd door de Oude Rijn, die vanaf dat moment als belangrijkste afvoer van de Rijn via Utrecht naar het westelijke kustgebied liep. De rivier voerde grote hoeveelheden sediment aan, dat bij overstromingen naast de geul werd afgezet. Het zand kwam het dichtst bij de geul tot rust, de fijnere kleis sedimenten werden in de verderaf gelegen kommen afgezet. Hierdoor ontstond in de loop van de tijd een brede, zandige stroomrug met kleiige komgebieden aan weerszijden. De stroomrug van de Oude Rijn is direct ten westen van Utrecht ongeveer 1,5 tot 2 km breed, om richting Woerden te versmallen tot ca. 1 km (afb. 6).

Reeds aan het begin van de late Middeleeuwen verminderde waarschijnlijk de watertoevoer van de (Oude) Rijn en verloor hij aan betekenis. Mogelijk is de benaming 'Oude Rijn' terug te voeren op deze verminderde waterdoorvoer. Toen in (waarschijnlijk) 1122 de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede werd afgedamd, verloor de Oude Rijn zijn laatste watertoevoer. Tijdens de opgraving van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de restgeul van de Oude Rijn bleek de definitieve verlanding van de rivier inderdaad rond 1125 begonnen te zijn (Van der Kamp 2006a). Tegen het einde van de twaalfde eeuw was de restgeul grotendeels opgevuld met veen en klei.

Vanwege de erosieve werking van een rivier vertoont een stroomgordel vaak een gecompliceerde geomorfologische opbouw. Een rivier verlegt regelmatig zijn loop en erodeert daarmee regelmatig zijn vroegere afzettingen. In perioden van vergrote watertoevoer kunnen er plotseling vele - al dan niet zeer tijdelijke - zijtakken ontstaan. Dergelijke crevasse-geulen laten vaak een spoor van ingewikkelde sedimentafzettingen na. Als gevolg van de zich steeds verleggende rivier en zijn crevassen vertonen stroomruggen een in-

Afb. 6

Detail van de geomorfogenetische kaart Zuid-Utrecht. Alle Fs-eenheden behoren tot de stroomrug van de Oude Rijn: de Fk-eenheden vormen de komgebieden. Het huidige onderzoeksgebied bevindt zich midden op de stroomrug. De afstand tot de noordelijke en zuidelijke rand van de stroomrug bedraagt ca. 800 m. De rode asterisk geeft de opgravingslocatie aan. De twaalfde-eeuwse restgeul van de Oude Rijn is herkenbaar als een kronkelende, groene lijn en bevindt zich ca. 60 m ten zuiden van het perceel van LR15/LR33. (Bron: Berendsen 1982, blad 1)

gewikkeld opbouw, waarbij het vaak moeilijk is de verschillende perioden van sedimentatie van elkaar te onderscheiden. Bij het booronderzoek in verband met de verlegging van de A2 werden bijvoorbeeld op de stroomrug in totaal vijf restgeulen aangetroffen, waarvan er drie als (niet gelijktijdige) hoofdgeulen geïnterpreteerd lijken te moeten worden, terwijl de overige twee waarschijnlijk crevasse-geulen zijn geweest (Jansen 2000 en 2001).

Na verloop van tijd treedt er inklinking van de sedimenten op. Omdat dit niet evenredig gebeurt, komt de zanderige stroomgordel als een rug in het landschap tevoorschijn. De hogere ligging in combinatie met zowel de betere afwatering door de zandige ondergrond alsmede de aanwezigheid van een bevaarbare rivier is de reden dat stroomruggen gedurende hun gehele bestaan hebben gediend als ideale bewoningsplekken. Het huidige onderzoeksterrein ligt exact in het midden van deze stroomrug; de komgebieden ten noorden en zuiden van de stroomrug bevinden zich beide op een afstand van ca. 800 m. Het huidige maaiveld van het onderzoeksterrein lag grotendeels tussen de 1,5 m en 1,6 m+NAP, met uitschieters tot 1,38 m+ en de 1,66 m+NAP. Zo'n 60 m ten zuiden van het opgravingsterrein bevindt zich de dichtgeslibde twaalfde-eeuwse restgeul van de Oude Rijn. Ten tijde van de tijdens LR15 en LR33 aangetroffen twaalfde-eeuwse bewoningssporen moet deze rivier nog een aanzienlijke breedte hebben gehad.

2.2 Historische achtergrond

De vroegste bewoningssporen in het Leidsche Rijn-gebied kwamen aan het licht tijdens de inventarisatie in 1993 en dateren uit de midden tot late Bronstijd (1800-800 voor Chr.). Ook uit de daarop volgende IJzertijd (ca. 800-12 voor Chr.) werden sporen aangetroffen. In de Romeinse periode (12 voor Chr.-450 na Chr.) vond een sterke toename van het aantal bewoningsplekken plaats. De vroege Middeleeuwen - een periode waarover relatief weinig bekend is - worden gekenmerkt door een algehele bevolkingsteruggang en een grotere mate van zelfvoorziening. Slechts één van de vondstplekken van de inventarisatie kon aan de Merovingische periode (ca. 500-750 na Chr.) worden toegeschreven. In de daarop volgende Karolingische periode (ca. 750-1000 na Chr.) valt een toename van het aantal vindplaatsen binnen Leidsche Rijn waar te nemen. Er werden zes nederzettingsterreinen toegeschreven aan dit laatste deel van de vroege Middeleeuwen, die grotendeels in de westelijke helft van Leidsche Rijn zijn gesitueerd.

Reeds in de vroege Middeleeuwen heeft het natuurlijke reliëf van de stroomrug waarschijnlijk tot een duidelijke tweedeling in het agrarische landgebruik geleid. Op de hogere delen was het bouwland te vinden, terwijl de lagere delen van de stroomrug en de aangrenzende komgebieden tot gemeenschappelijk gebruikte weidegronden werden getransformeerd. Het in domeinen verdeelde land was in bezit van de Merovingische koningen, die het in 723 na Chr. aan de Utrechtse kerk schonken. De Utrechtse bisschop gaf vervolgens de grond in bruikleen aan kloosters, kapittels of leenmannen. Ten behoeve van de exploitatie van de omvangrijke en vaak verspreid liggende bezittingen ontstond in de negende eeuw het hofstelsel, waarin centrale hoven het middelpunt vormden.

Onze kennis van het Leidsche Rijn-gebied in de late Middeleeuwen (ca. 1050-1500 na Chr.) is mede door het bestaan van historische bronnen uitgebreider dan die van alle voorafgaande perioden. Twee hoofdontwikkelingen zijn bepalend voor de laatmiddeleeuwse bewoning ten westen van Utrecht. Het belangrijkste kenmerk van de bewoning ten noorden en zuiden van de stroomrug zijn de vele nieuwe ontginningen. Door de bevolkingstoename die vanaf de elfde eeuw inzette, ontstond er behoefte aan meer landbouwgrond. Aangezien de stroomrug op dat moment reeds volledig in cultuur gebracht was, werden aanvankelijk de kleine kommen tussen de stroomruggen tot landbouwgrond getransformeerd. De ontginningen werden echter pas op grote schaal uitgevoerd nadat de Utrechtse bisschop vanaf de elfde eeuw daartoe opdracht gaf. Deze zogenaamde *cope-ontginningen* besloegen soms de rand van de stroomrug, maar bestonden meestal grotendeels uit de minder toegankelijke veengebieden aan beide zijden van de stroomruggen. De bisschop van Utrecht gaf grote stukken land in leen aan een leenheer of klooster die op hun beurt een groep kolonisten aantrokken, die vervolgens de eigenlijke ontginning uitvoerden en eigenaar van het land werden. Als tegenprestatie betaalden deze kolonisten een symbolische tijs, althans vóór 1200, en de tienden.

Het opvallendste kenmerk van de bewoning op de stroomrug van de Oude Rijn was het ontstaan van vele kleine kastelen, ridderhofsteden en versterkte boerderijen vanaf de twaalfde eeuw. De eerste kastelen in de provincie Utrecht werden gebouwd door de Utrechtse bisschop. Hij was in de elfde eeuw door het zogenaamde Ottoonse stelsel een machtig heer geworden over het Nedersticht (globaal de huidige provincie Utrecht) en het Oversticht (de huidige provincies Over-

ijssel, Drenthe en een deel van Groningen). De bisschop consolideerde vanaf het einde van de twaalfde eeuw zijn invloed door de bouw van kastelen langs de grenzen van het Sticht. Bij het verstevigen van zijn macht maakte de bisschop vanaf de elfde eeuw gebruik van een groep nieuwkomers, de ministerialen. In het verleden was gebleken dat de vazallen aan wie de bisschop land te leen had gegeven, vaak te machtig werden en zich te onafhankelijk gingen gedragen. De ministerialen waren onvrije dienstlieden die aanvankelijk huishoudelijke taken verrichtten voor de bisschop, maar later bestuurs- en beheersfuncties vervulden, dit laatste met name op de bisschoppelijke domeinen. De onvrije ministerialen gingen zich in de loop van de twaalfde eeuw echter steeds zelfstandiger gedragen en begonnen vanaf (met name het midden van) de dertiende eeuw steeds vaker hun eigen versterkte ridderhofsteden te bouwen. Een dergelijke ridderhofstad bestond uit een versterkte woning (vaak een woontoren) met erf en was meestal voorzien van een omgrachting. Ze boden de nieuwe ministerialen bescherming tegen aanvallen van een boze bisschop, plunderende huursoldaten of een wraakzuchtige naburige kasteelbezitter, bovenal echter dienden de hofsteden de bezitters de verlangde status te verlenen. Dit zal vooral gegolden hebben voor de kleinste versterkte huizen en boerderijen, waarvan de defensieve waarde gering was. Ook rijke boeren - nakomelingen van ontginners uit de elfde en twaalfde eeuw - konden zo hun voor-aanstaande positie tot uitdrukking brengen. De grens van de Utrechtse stadsvrijheid werd aan de westkant over een lang traject gevormd door de restgeul van de Oude Rijn en het merendeel van de versterkte complexen langs de grens van de Utrechtse stadsvrijheid maakte dan ook gebruik van deze waterloop. De zandige ondergrond van de stroomrug vormde een stevige basis voor de woontorens en de al dan niet dichtgeslibde restgeul fungeerde als een ideaal uitgangspunt bij de aanleg van de bijbehorende omgrachting. Al de versterkte complexen op de stroomrug van de Oude Rijn lagen op de linkeroever van de Oude Rijn, dat wil zeggen buiten de Utrechtse stadsvrijheid; daarbinnen vinden we geen versterkingen, aangezien deze waarschijnlijk niet werden geduld door de stad. De enige uitzondering op deze regel wordt gevormd door een omgracht stenen huis uit de periode ca. 1325-1425, opgegraven langs de Groenedijk (Van der Kamp 2006b).

Het gebied tussen de Utrechtse stadsmuur en de hierboven vermelde westelijke grens van de stadsvrijheid bestond uit twee delen, de Lage Weide en de Hoge Weide. De Hoge Weide was

het gebied op de stroomrug van de Oude Rijn, de Lage Weide bevond zich in het komgebied ten noorden hiervan. Zoals de naam van de weg al doet vermoeden, bevond het bewoningslint langs de Hogeweide zich in de Hoge Weide. Historische bronnen getuigen van veranderende zeggenschap over de gronden van de Hoge Weide. De Hoge Weide had van oudsher gediend als gemeenschappelijke weidegrond, waar inwoners van de stad vrijelijk gebruik van mochten maken. In de loop van de dertiende eeuw werden delen van de gemeenschappelijke grond privé-bezit van enkele belangrijke families of ordes. Uit historische bronnen blijkt dat aan het einde van de eerste kwart van de veertiende eeuw de stad Utrecht op grote schaal overgaat tot het opkopen van de tot privé-bezit verworven delen van de Hoge Weide. In een oorkonde uit 1318 wordt gesproken van een 'hoeve' (dit is een landmaat van 16 tot 20 morgens) in de Hoge Weide die de stad koopt van de heer van Zuilen (Immink 1942, 387). Een andere oorkonde uit 1321 laat zien dat de stad een hoeve koopt van de Ridderlijke Duitse Orde. In het midden van de veertiende eeuw zullen de Hoge en Lage Weide waarschijnlijk volledig in eigendom van de stad zijn geweest (Immink 1942, 388). De grond werd opgedeeld in viertelen en werd vervolgens door de stad verpacht voor telkens een periode van negen jaar. De pachters waren gehouden aan allerlei voorschriften, waaronder het aanleggen en onderhouden van afwateringsloten. De stad stelde vervolgens een functionaris aan, een zogenaamde weigraaf, om er voor te zorgen dat de pachters aan hun verplichtingen voldeden. In de rechtsbronnen van de stad Utrecht komt de weigraaf de eerste maal voor in 1374. Uit de historische bronnen blijkt dat de stad Utrecht door de kostbare oorlogen met Holland in de jaren 1432 tot 1434 werd geconfronteerd met een enorme schuldenlast, waardoor de Hoge Weide wordt verkocht en daardoor weer in particuliere handen komt.

Er zijn echter aanwijzingen dat een deel van de gronden in de Hoge Weide reeds vanaf (in ieder geval) de vroege dertiende eeuw niet heeft behoord tot de algemene weidegrond, maar in bezit was van drie Utrechtse kapittels. Dit gebied bevindt zich langs de westelijke rand van de Utrechtse stadsvrijheid. Immink vermeldt dat het gebied ten zuidwesten van de Hogeweidschedijk (Hogeweide) en de Heerenweg al vroeg in bezit was van de kapittels van Oudmunster, St.-Pieter en St.-Marie (Immink 1942, 389) (afb. 4). De oudste oorkonde waaruit dit kan worden afgeleid, dateert reeds uit 1220. (Immink 1942, 390). Daarnaast zijn er tevens veertiende- en vijftiende-eeuwse oorkonden waaruit blijkt dat

het hierboven beschreven gebied in bezit was van de kapittels. Het gebied bleef ook in de periode van ca. 1320 tot 1432-1434 in handen van de kapittels en werd nooit door de stad aangekocht. Het is niet bekend hoe het gebied was verdeeld tussen de drie kapittels, maar het is aannemelijk dat elk kapittel een aaneengesloten hoeveelheid land bezat (Huiting 1995). Het bewoningslint

langs de Hogeweide ligt ten zuidwesten van deze weg en valt dus volledig binnen het grondgebied van de drie kapittels. Het lijkt waarschijnlijk dat er een verband bestaat tussen het bestaan van de laatmiddeleeuwse bewoning op deze plek en het feit dat de grond reeds vanaf een vroege periode in bezit was van deze kapittels.

3 Doel van onderzoek en methode

3.1 Doelstelling van het onderzoek

Reeds bij de ontdekking van het laatmiddeleeuwse bewoningslint langs de Hogeweide bij de kartering in 1993 werd het uitzonderlijke karakter ervan voor het Utrechtse buitengebied herkend. De drie proefonderzoeken op percelen langs de Hogeweide hebben aangetoond dat het bewoningslint een grotere omvang heeft gekend dan aanvankelijk werd verondersteld, waardoor deze zich nu uitstrekt over een lengte van meer dan 1300 m. Het bewoningslint is niet opgenomen in één van de dertien tot beschermd archeologisch monument verklaarde terreinen in Leidsche Rijn. Zodoende genieten de archeologische sporen op het perceel van LR15/LR33 geen wettelijke bescherming. Voor wat betreft LR15-I was de doelstelling niets anders dan het documenteren en onderzoeken van de sporen die plotseling aan het licht waren gekomen door de aanleg van een sleuf ten behoeve van twee waterleidingen. Het onderzoek LR15-II bestond uit het onderzoeken van een smalle sleuf, die gegraven diende te worden voor de aanleg van een gasleiding. De sleuf bestond uit twee delen. Het 45 m lange zuidoost-noordwest georiënteerde deel ging dwars door de zone met archeologische sporen langs de Hogeweide. In dit deel van de sleuf konden met zekerheid archeologische sporen worden verwacht. Deze dienden te worden gedocumenteerd en onderzocht. Het ca. 158 m lange noord-zuid georiënteerde deel bevond zich op een afstand van 48 tot 67 m vanaf de bermsloot langs de Hogeweide. In deze sleuf waren aanzienlijk minder of mogelijk zelfs geen archeologische sporen te verwachten. Onderzoek van deze sleuf zou meer duidelijkheid kunnen opleveren over onder andere de westelijke begrenzing van het laatmiddeleeuwse bewoningslint.

De onderzoeken LR15-I en LR15-II toonden de aanwezigheid van laatmiddeleeuwse sporen op het bewuste perceel aan. Door de in 2002 geplande verlegging van één van de buizen van de Waterleiding Rijn-Kennemerland naar dit perceel dreigde dan ook vernietiging van de aanwezige archeologische sporen. De opgraving LR33 had tot doel voor de werkzaamheden uit de bedreigde sporen binnen het nieuwe tracé van de waterleiding en de bouwweg ten noordoosten hiervan te documenteren en te onderzoeken. Het onderzoek diende een antwoord te geven op vele verschillende vragen. De belangrijkste vraag was die naar aard de eventuele aanwezigheid menselijke activiteiten. Is er op het te

onderzoeken perceel ooit bewoning geweest of hebben er slechts agrarische (of andere) activiteiten plaatsgevonden? Daarnaast is de vraag naar de datering van de sporen belangrijk. Begint de bewoning hier eveneens in de twaalfde eeuw en tot wanneer loopt deze door? Heeft het perceel eveneens vroeg veertiende-eeuwse steenbouw gekend? Zo ja, zijn er dan aanwijzingen dat deze steenbouw eveneens een meer dan gemiddeld luxe vertoonde? Tot in welke eeuw lopen de menselijke activiteiten op het te onderzoeken perceel door? Zijn er op het perceel aanwijzingen te vinden die een verband met de Utrechtse kapittels aannemelijker maken? Mochten er twaalfde-eeuwse sporen worden aangetroffen, dan diende wanneer mogelijk de relatie hiervan tot de ca. 60 m zuidelijker gelegen twaalfde-eeuwse restgeul van de Oude Rijn vastgesteld te worden.

3.2 Methode van onderzoek

LR15-I

Het in dit rapport behandelde onderzoek is in drie fasen uitgevoerd (afb. 7). De eerste fase vond plaats in november 1999 (LR15-I). Op een perceel grasland langs de Hogeweide bleek een ca. 4 m brede sleuf te zijn gegraven ten behoeve van twee waterleidingen. Op het moment van de ontdekking hiervan waren deze leidingen nog niet gelegd, waardoor er twee dagen beschikbaar waren voor de documentatie van de archeologische sporen. De sleuf liep parallel aan de twee reeds op dit perceel gelegen buizen van de Waterleiding Rijn-Kennemerland, waarvan de noordelijke insteek zich ca. 6 m ten zuiden van de sleuf van LR15-I bevond. De sleuf had een lengte van vele honderden meters. Aangezien slechts in de eerste ca. 63 m vanaf de Hogeweide sporen zichtbaar waren, werd de sleuf uiteindelijk over een lengte van ca. 73 m gedocumenteerd. Het vlak bevond zich op een diepte van ca. 90 cm tot 1 m onder huidig maaiveld. Vanwege deze relatief diepe ligging ontstond het vermoeden dat slechts van de diepere grondsporen nog restanten aanwezig waren. Dit vermoeden werd bevestigd door de latere opgraving LR33. Het aangetroffen vlak was slecht leesbaar en diende opgeschaafd te worden. Aangezien er geen graafmachine aanwezig was, is dit handmatig gedaan. Het vlak bestond over een lengte van ongeveer 20 m uit een zeer zware, blauwgrijze klei. Bij het latere onderzoek LR33 zou blijken dat dit de vulling van een Romeinse restgeul betrof. Het merendeel van de sporen van LR15-I was gelegen op dit pakket zware klei. Aangezien dit diepere greppels en kuilen waren, bleek het handmatig couperen ervan een zware klus. Het handmatig uitschaven van deze sporen - zeker in combinatie met de beperkte tijd - was een on

Afb. 7

Sleuvenoverzicht van de drie proefonderzoeken LR15-I, LR15-II en LR33.

Legenda:

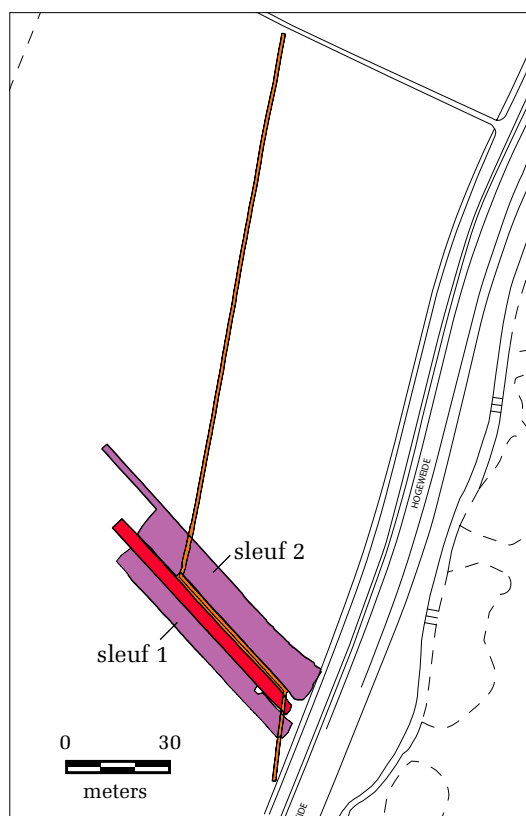
LR15-I

LR15-II

LR33

doenlijke taak. Van de greppels en lange kuilen is het grootste deel van de vulling dan ook ongezien onder de twee waterleidingen verdwenen. Alle sporen ten oosten van de kleiige restgeulvulling - met name paalkuilen en fragmenten van smalle greppeltjes - werden daarentegen wel gecoupeerd en afgewerkt. Enkele sporen waren op vlakniveau niet meer zichtbaar en konden slechts in de profielen van de sleuf worden waargenomen en gedocumenteerd. Er werden gedurende deze noodopgraving geen grondmonsters genomen.

LR15-II

Het onderzoek LR15-II - uitgevoerd in oktober 2000 - was eveneens beperkt van omvang. Ten behoeve van een tijdelijk ketenpark zo'n 150 m ten noorden van het onderzoeksterrein diende er een gasleiding aangelegd te worden. Hiertoe werd er een 1 m brede sleuf gegraven met een diepte van ca. 90 cm onder maaiveld. De sleuf

werd aangelegd onder begeleiding van twee archeologen van de Sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht. De sleuf had een totale lengte van 225 m. Het grootste deel hiervan was noord-zuid georiënteerd. Dit deel bevond zich op een afstand van 67 tot 48 m van de berm-sloot ten westen van de Hogeweide. Aangezien op dit perceel de zone met de grootste spoordichtheid een breedte van slecht ca. 37 m heeft, bevatte dit deel van de aangelegde sleuf slechts enkele sporen. Vervolgens boog de sleuf af naar het oosten. Dit deel van de sleuf had een lengte van 45 m en liep parallel aan de sleuf van LR15-I met een tussenafstand van ca. 50 cm. Ondanks het feit dat dit deel van de sleuf lag in de zone met hogere spoordichtheid, werden slechts enkele sporen waargenomen. Tijdens LR33 zou blijken dat door de diepe ligging van het vlak en de beperkte breedte van de sleuf vele sporen niet waarneembaar meer waren of eenvoudigweg niet waren herkend. Wel was in dit deel van de sleuf de kleivulling van de Romeinse restgeul weer waarneembaar. Het laatste deel van de sleuf van LR15-II was vervolgens weer noord-zuid georiënteerd en liep dicht langs de sloot ten westen van de Hogeweide. In dit 26 m lange deel van de sleuf werd slechts één spoor waargenomen. Vanwege de beperkte beschikbare tijd en de onmogelijkheid om de graafmachine te gebruiken bij het afwerken van de sporen, werden er gedurende LR15-II slechts zes sporen gecoupeerd. Van vier andere sporen werd handmatig de diepte onder vlakniveau vastgesteld. Daarnaast werd er op twee punten een kolom van het profiel gedocumenteerd.

LR33

Het derde, laatste en verreweg grootste onderdeel van het archeologisch onderzoek op het perceel langs de Hogeweide was LR33 (afb. 8). Deze opgraving werd uitgevoerd naar aanleiding van de geplande verlegging van één van de buizen van de Waterleiding Rijn-Kennemerland. Vanwege deze verlegging diende een ca. 6 m brede sleuf te worden gegraven. In deze 6 m brede zone kwam sleuf te liggen. De zuidzijde van deze sleuf grensde aan de noordelijke insteek

Afb. 8

Het opgravingsterrein ten tijde van LR33. De foto is gemaakt van het noordwesten richting het zuidoosten. Zichtbaar is het grootste deel van sleuf 2, vlak 2.

Op de achtergrond ligt de Hogeweide. Het huis rechtsboven staat gedeeltelijk op de vulking van de twaalfde-eeuwse restgeul van de Oude Rijn. De Oude Rijn heeft ten tijde van de twaalfde-eeuwse bewoning op het huidige onderzoeksgebied nog gefunctioneerd. Toch was de bewoning georiënteerd op de Hogeweide, niet op de rivier.

van de twee bestaande buizen. De noordrand van sleuf 1 grensde vervolgens weer aan de sleuf van LR15-I. Ten behoeve van de verlegging van de derde WRK-leiding diende er bovendien een ca. 15 m brede bouwweg aangelegd te worden. Hiertoe zou een cunet worden uitgegraven dat zich tussen de 6 en 21 m van de insteek van de bestaande WRK-buizen bevond. De sleuf van LR15-I besloeg de zone tussen 6 en 10 m vanaf de insteek van de WRK. Het overige deel van het cunet ten behoeve van de bouwweg (10 - 21 m vanaf de insteek van de WRK) - waarbinnen dus de sleuf van LR15-II viel - is daarom ook opgegraven tijdens LR33 (sleuf 2).

Sleuf 1 was ca. 70 m lang en 6 m breed. In deze sleuf werden twee vlakken aangelegd. Het eerste vlak bevond zich tussen 0,86 m+ en 1,11 m+NAP - wat neerkomt op zo'n 60 cm onder maaiveld - en bevatte vele sporen. In het middelste gedeelte van het vlak bevond zich een zeer moeilijk leesbare sporenconcentratie met vele versnijdingen tussen de sporen. In deze zone werden de coupes dan ook handmatig gezet, om zo de omvang van de verstoring voor het tweede vlak beperkt te houden. Het tweede vlak besloeg de gehele sleuf en bevond zich op een diepte van 0,56 m+ en 0,96 m+NAP. Op dit vlak werden alle sporen gecoupeerd en afgewerkt. Tijdens het afwerken van de sporen werd het kleipakket herkend als vulling van een restgeul. Vervolgens werd een kort dwarsprofiel gezet op deze geul. Aangezien sleuf 1 ingeklemd lag tussen de verstoringen van de WRK en de sleuf van LR15-I was het niet mogelijk een noord- of zuidprofiel van de sleuf te bestuderen.

Sleuf 2 had een lengte van 68 m en een breedte van ca. 9 m. Aan de westzijde werd bovendien een 23 m lange en 2 m brede uitbreidingsleuf aangelegd, met als het doel de afwezigheid van sporen ten westen van de meest westelijke greppels te verifiëren. De ca. 50 cm brede strook tussen de sleuven van LR15-I en LR15-II werd in eerste instantie meegenomen bij de aanleg van sleuf 2. Al snel bleek deze werkwijze echter een te groot risico te vormen voor de gasbuis op de plek van de sleuf van LR15-II. Daarom werd besloten deze strook op vlak 2 en vlak 3 niet te onderzoeken. In sleuf 2 werden drie vlakken aangelegd. Het eerste vlak bevond zich tussen de 0,91 m+ en 1,03 m+NAP, wat neerkomt op een diepte van 40 tot 60 cm onder maaiveld. Het eerste vlak besloeg slechts de zone ten oosten van de restgeulvulling, dat wil zeggen de oostzijde van de sleuf. Op de restgeulvulling bleken op dit relatief hoge niveau geen zinvolle waarnemingen te doen. Vlak 2 - met een ligging tussen de 0,59 m+ en 1,00 m+NAP - besloeg daarentegen wel de gehele sleuf. Op dit vlak werden alle sporen buiten de restgeulvulling gecoupeerd en afgewerkt. Op dit niveau was de situatie op de restgeulvulling daarentegen nog tamelijk onduidelijk, zodat werd besloten in deze zone een derde vlak aan te leggen. Deze lag tussen de 0,35 m+ en 0,65 m+NAP. Uiteindelijk werden op dit vlak alle sporen gecoupeerd en afgewerkt. Als laatste onderdeel van de opgraving is het noordprofiel van sleuf 2 bestudeerd. Het zuidprofiel van deze sleuf was vanwege de sleuven van LR15-I en II verstoord. In het noordprofiel was - naast vele sporen - de Romeinse restgeul zichtbaar.

4 De bodemkundige ondergrond

De bodem van het onderzoeksterrein bestond vanaf een diepte van ca. 80 tot 90 cm onder maaiveld uit een zandpakket. De onderkant van dit zandpakket is tijdens het onderzoek niet in beeld gekomen en moet op een diepte van meer dan 3,4 m onder huidig maaiveld hebben gelegen. Boven het zandpakket bevond zich een ca. 20 cm dik pakket van gelaagde grijze klei met zandbanen. Daarboven bevond zich een ca. 20 cm dikke zandlaag. Hierin waren door de sterke bioturbatie veel brokken klei uit de hieronder gelegen laag terechtgekomen. De bovenste laag was een 10 tot 15 cm dikke zanderige zavellaag, die eveneens sterk was gebioturbeerd. Bovendien lijkt deze laag te zijn beïnvloed door de laatmiddeleeuwse (agrarische?) activiteiten. De recente bouwvoor tenslotte had een dikte van ca. 35 cm.

De sleuven van LR15-I en LR33 werden doorsneden door een ruim 11 m breed pakket bestaande uit enkele stroken klei en zware klei (afb. 9). Tijdens LR15-I was door de beperkte omvang van dit onderzoek en het niet beschikbaar zijn van een graafmachine de aard van dit kleipakket niet duidelijk geworden. Tijdens het afwerken van sporen in van sleuf 1 van LR33 werd duidelijk dat het kleipakket de vulling van een restgeul was. Tijdens het afwerken van de vulling van de restgeul in sleuf 2 kwamen in de vullingslagen van de geul enkele Romeinse scherven, tegula-fragmenten en een stukje lood tevoorschijn. Eén van de scherven is van een ruwwandige kookpot en betreft een zogenaamde sikkeland van een hard, Mayen-achtig baksel.

De rand is van het type Alzei 27 en moet worden gedateerd tussen 370 na Chr. en het begin van de vijfde eeuw. De restgeul was oost-west georiënteerd en kende een maximale diepte van ca. 3,15 m onder huidig maaiveld. Een 2 tot 3 m brede zone direct ten zuiden van de geul bestond uit dagzomende zandbanen afgewisseld met dunne banen grijze klei. Deze dagzomende lagen konden slechts op enkele punten worden waargenomen, als gevolg van de grote hoeveelheid sporen langs de rand van de geulvulling. De dagzomende zand- en kleibanen doken richting het noorden, dus richting de geul. Dit zijn dan ook de kronkelwaardafzettingen behorende bij de geul. Kennelijk heeft de geul zijn loop enkele meters verlegd vanuit het zuiden tot aan de plek van zijn definitieve verlanding. De beperkte breedte van de zone met kronkelwaardafzettingen doet vermoeden dat de geul slechts kort heeft gefunctioneerd.

In sleuf 2 van LR33 is een groot deel van het noordprofiel bestudeerd. Hierin was tevens de geul over zijn gehele breedte waarneembaar (afb. 10 en 11). Aangezien de geul in dit profiel schuin werd aangesneden, had deze in het profiel een breedte van ca. 21 m. Oorspronkelijk zal de geul zo'n 13 á 14 m breed zijn geweest. De geul is opgevuld met diverse kleipakketten. De onderste ca. 1,2 m bestaat uit een sterk gelaagd kleipakket dat lichtgrijs/grijs van kleur en tamelijk humeus is. Boven uit deze laag komen twee aardewerkscherven uit de late vierde of vroege vijfde eeuw na Chr. Het 20 tot 35 cm dikke pakket zware klei hierboven is donkergrijs van kleur en doet denken aan een laklaag. Uit deze laag zijn enkele fragmenten tegula en een stukje lood afkomstig. Het laklaagachtige karakter van

Afb. 10

Het profiel over de laat-Romeinse crevassegeul in sleuf 2 van LR33. De onderkant van de geul is nog niet zichtbaar. Duidelijk herkenbaar is de donkergrijze, laklaag-achtige kleibaan midden in de geulvulling. Hierboven bestaat de geulvulling uit vijf schone kleilagen. De geul had een breedte van ca. 11 m. op vlakniveau. Aangezien de geul in het noordprofiel van sleuf 2 schuin werd aangesneden, heeft de geul op de foto een breedte van ca. 21 m.

Afb. 9
De bodemgesteldheid van het onderzoeksterrein. Op een diepte van ca. 80 cm onder het huidige maaiveld bestond de bodem uit zand. De onderkant van dit zandpakket is tijdens de onderzoeken niet in beeld gekomen. Dwars door de opgravings-sleuven liep een kleiig opgevulde crevassegeul, die uit de laat-Romeinse periode dateert. De geul was op vlakniveau ongeveer 11 m breed en had een maximale diepte van 3,15 m onder huidig maaiveld. Ten zuiden van de kleiige geulvulling bevond zich een ca. 2,5m brede zone van kronkelwaardafzettingen, behorende bij de geul.

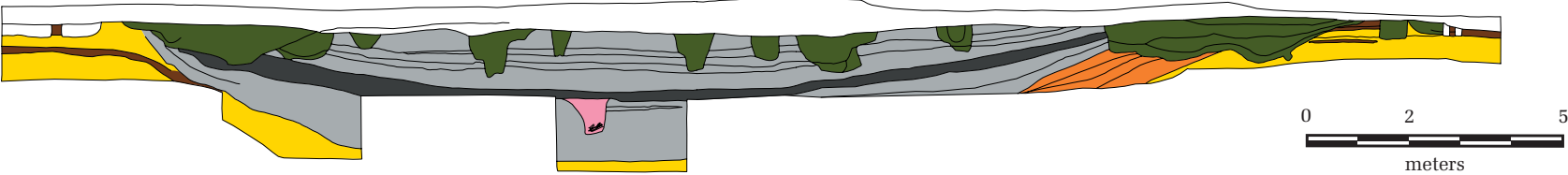
Legenda:

Zand

Klei van restgeul

Zavel van restgeul

Dagzomen van restgeul

Afb. 11
Profiel over de laat-Romeinse crevassegeul in het noordprofiel van sleuf 2 van LR33. Vanwege de hoge grondwaterstand is de geul op slechts twee punten tot op de bodem gedocumenteerd. De onderste 1,2 m bestaat uit een sterk gelaagd, enigszins humeuze kleipakket. Boven uit dit kleipakket komt een laat-vierde-eeuwse scherf. Daarboven bevindt zich een 20 tot 35 cm dik donker-grijze kleilaag, die sterk doet denken aan een

laklaag. Deze laag dekt een mogelijke waterkuil af, die in de laat-Romeinse periode moet zijn gegraven. Hierboven bestaat de geulvulling uit vijf schone kleilagen. De geul had een breedte van ca. 11 m. op vlakniveau. Aan gezien de geul in het noordprofiel van sleuf 2 schuin werd aangesneden, heeft de geul in het profiel een breedte van ca. 21 m. De twaalfde-eeuwse sporen werden in de vulling van de geul ingegraven.

Legenda:

Zand

Zavel en/of klei

Kronkelwaardafzettingen

Laklaag restgeul

Kleilagen restgeul

Twaalfde-eeuwse sporen

Romeins spoor

Recente verstoringen/ bouwvoor

dit kleipakket lijkt te duiden op een tijdelijk droogvallen van de restgeulbedding. Deze veronderstelling wordt ondersteund door de waarneming van een spoor in de restgeulvulling in het bestudeerde profiel. Dit spoor werd afgedekt door het laklaagachtige kleipakket. Het spoor had in het bestudeerde profiel een breedte van ca. 1 m en een diepte van ca. 70 cm. Het spoor stak ca. 50 cm voor het profiel uit en bleek bovendien tot ca. 50 cm achter het profiel door te lopen. Kennelijk was er sprake van een (rond?) spoor met een diameter van ca. 1 m. Het spoor had een zeer scherpe insteek en kan daarom niet als een natuurlijk fenomeen worden verklaard. De vulling van het spoor was zeer kluitig van structuur. Onder in de vulling werden enkele horizontale venige baantjes waargenomen. Er kwam geen enkele vondst uit de vulling van het spoor. Mogelijk is deze kuil gegraven in een poging om in de tijdelijk drooggevallen restgeulbedding naar water te zoeken. De drooggevallen bedding had op dat moment een diepte van 1,9 m onder huidig maaiveld. Door gebruik te maken van deze natuurlijke depressie hoefden de bewoners niet erg diep te graven naar water. Bovendien was de kuil ingegraven in een pakket stevige klei, zodat de wanden van de waterkuil niet met een houtconstructie verstevigd hoefden te worden. De venige laagjes onder in de vulling van de kuil doen vermoeden dat er ooit water in de kuil heeft gestaan. De kluitige structuur van de overige kuilvulling lijkt er op te duiden dat de kuil ooit doelbewust is dichtgegooid. Gedurende het archeologisch onderzoek op het betreffende perceel is er buiten de geulvulling

niet één aanwijzing voor het bestaan van (laat-) Romeinse activiteiten aangetroffen. Kennelijk woonden de mensen die de kuil groeven op grotere afstand van de geul.

Nadat de mogelijke waterkuil was afgedekt door het laklaagachtige pakket zware klei, zouden er nog vijf lagen klei en zware klei worden afgezet in de restgeulbedding. Deze kleilagen waren veelal bruingrijs van kleur en varieerden in dikte van 15 tot 45 cm. In totaal hebben de lagen een maximale dikte van 1,2 m. De vijf kleilagen voltooiden de opvulling van de restgeulbedding. Vermoedelijk is deze opvulling volledig in de laat-Romeinse periode te plaatsen. Uit deze vijf lagen is tijdens het afwerken van de geulvulling geen materiaal tevoorschijn gekomen. De sporen van de twaalfde-eeuwse nederzetting waren vanaf de onderkant van de recente bouwvoor ingegraven in de verscheidene vullingslagen van de geul.

De geringe breedte en diepte van de geul doet vermoeden dat dit geen hoofdgeul is geweest. Vermoedelijk is het een crevassegeul geweest; een zijtak van een hoofdgeul, ontstaan in een periode van verhoogde waterdoorvoer. De geringe breedte van de zone met kronkelwaardafzettingen ten zuiden van de geul lijkt er op te wijzen dat de geul slechts kort heeft gefunctioneerd voordat zijn definitieve verlanding een aanvang nam. Dit korte functioneren is voor een crevassegeul aannemelijk. Het is overigens niet bekend waar de hoofdgeul gelegen heeft waarvan deze crevasse aftakte.

5 De sporen

De drie onderzoeken hebben een grote hoeveelheid archeologische sporen opgeleverd (afb. 12). De sporen vertonen een duidelijke concentratie in een ca. 37 m brede zone langs de Hogeweide. Een tweede zone tussen de 37 en de ca. 61 m vanaf de Hogeweide behoorde ook nog tot het nederzettingsareaal, maar vertoont een aanzienlijk geringere spoordichtheid. Deze tweede zone wordt aan de westzijde begrensd door twee (niet gelijktijdige) greppels. Ten westen van deze greppels werden slechts postmiddeleeuwse sporen aangetroffen. De middeleeuwse sporen lijken min of meer georiënteerd te zijn op de Hogeweide. In grote lijnen mag worden gesteld dat de sporen parallel lopen of juist haaks staan op de Hogeweide. Daarbij moet worden opgemerkt dat de oriëntatie van de sporen enkele graden afwijkt van de huidige weg de Hogeweide. Mogelijk is dit deel van de Hogeweide ooit over kleine afstand verlegd, waarbij tevens de oriëntatie enigszins veranderde. Anderzijds dient te worden opgemerkt dat de oost-west georiënteerde sporen exact overeenkomt met die van de Romeinse restgeul. Mogelijk werd bij de eerste lay-out van het nederzettingsterrein een (waarschijnlijk ondiepe) depressie die deze restgeul had achtergelaten als uitgangspunt genomen bij het graven van de erfgreppels.

Een belangrijk verschil in resultaat van het archeologisch onderzoek van dit perceel in vergelijking met de overige drie proefonderzoeken langs de Hogeweide is de datering van de sporen. De overige drie onderzoeken leverden sporen op vanaf de twaalfde eeuw. In twee gevallen liepen de activiteiten door tot in de vijftiende eeuw; in het derde geval zelfs tot in de twintigste eeuw. Het archeologisch onderzoek op het huidige perceel laat eveneens een aanvang van bewoning in de twaalfde eeuw zien. In tegenstelling tot de eerdere proefonderzoeken bleven de activiteiten op het huidige onderzoeksterrein beperkt tot deze eeuw. De hoeveelheid oudere (enkele Badorfscherven) en jongere scherven (enkele scherven proto-steengoed) is dermate gering dat het niet aannemelijk is dat het huidige onderzoeksterrein vóór of na de twaalfde eeuw intensief is gebruikt. De vondst van diverse normaliter in de tiende of elfde eeuw gedateerde metalen voorwerpen hoeft niet per se te duiden op bewoning vóór de twaalfde eeuw (zie paragraaf 6.2).

Datering en fasering van de sporen

Het voorkomen van enkel twaalfde-eeuws aardewerk leidt tot een probleem bij het maken van een chronologisch onderscheid in de sporen.

Voor alle twaalfde-eeuwse aardewerksoorten geldt namelijk dat er bijzonder weinig stilistische, productietechnische of andere ontwikkelingen zijn die een chronologisch onderscheid mogelijk maken. De belangrijkste uitzondering hierop is het aardewerk dat wordt aangeduid als Andenne. Dit aardewerk is afkomstig uit enkele Belgische productiecentra gelegen in de Maasvallei. Op basis van enkele stilistische kenmerken (met name de randen en oren) kunnen er binnen het twaalfde-eeuwse Andenne op beperkte schaal enkele chronologische onderscheiden worden gemaakt. Daarbij wordt binnen de twaalfde eeuw een drieledige fasering aangehouden: een eerste fase tot 1125, een tweede van 1125 tot 1175 en een derde van na 1175. De verspreiding van het Andenne-aardewerk vóór 1125 is echter dusdanig beperkt dat Andenne voor dat tijdstip niet voorkomt in de regio Utrecht. De meest noordelijke vindplaats van Andenne van vóór 1125 is Wijk bij Duurstede. Het typische Andenne-kenmerk van deze eerste periode - de zogenaamde sikkeland - werd tijdens LR15 en LR33 dan ook niet gevonden. Gezien de beperkte verspreiding van het Andenne in deze vroege twaalfde eeuw hoeft dat niet te betekenen dat de bewoning op het onderzochte perceel pas na 1125 begonnen moet zijn. Tevens werd er tijdens beide onderzoeken geen Andenne uit de periode na 1175 na Chr. gevonden. Het belangrijkste stilistische kenmerk van het Andenne-aardewerk uit deze periode is het worstoor. Bij de opgraving van een andere twaalfde-eeuwse nederzetting in Leidsche Rijn (Van der Kamp 2005c) werden dergelijke oren wel gevonden. Op basis hiervan mag worden geconcludeerd dat de menselijke activiteiten op het perceel van LR15/LR33 vóór 1175 tot een einde waren gekomen. De vondst van enkele pre- en post-twaalfde-eeuwse scherven in de sporen zou kunnen duiden op menselijke activiteiten op of in de directe omgeving van het onderzochte perceel voor en na de twaalfde eeuw.

De grote mate van onderlinge spoorversnijdingen duidt op meerdere fasen van menselijke activiteiten op het onderzochte perceel. Deze onderlinge versnijdingen vormen dan ook het belangrijkste handvat bij het schetsen van de hieronder volgende fasering. Daarnaast kan de mate van archeologische vervuiling in de vulling van de sporen tevens een leidraad zijn bij het chronologisch ontrafelen van de sporen. Oftewel, een spoor met geen of zeer weinig archeologische vervuiling (denk onder andere aan aardewerkscherven) zal in de regel aan het begin van de menselijke activiteiten moeten worden geplaatst, terwijl dat voor een spoor met een vuile vulling weinig aannemelijk is. Daarnaast

Afb. 12

Alle-sporenkaart van LR15-I, LR15-II en LR33.

Afb. 13 (rechts)

Reconstructie van de aangetroffen grondsporen op basis van de alle-sporenkaart. Met behulp van onder andere de waargenomen versnijdingen tussen verschillende sporen en het al dan niet aanwezig zijn van archeologische vervuiling in spoorvullingen kunnen er vier fasen worden onderscheiden. De eerste fase lijkt te beginnen aan het begin van de twaalfde eeuw: de vierde fase moet eindigen vóór 1175. Slechts één spoor bevatte proto-steengoed scherven (dertiende eeuw) en moet daarom later worden gedateerd.

Legenda:

Fase I

Reconstructie fase I

Fase II

Reconstructie fase II

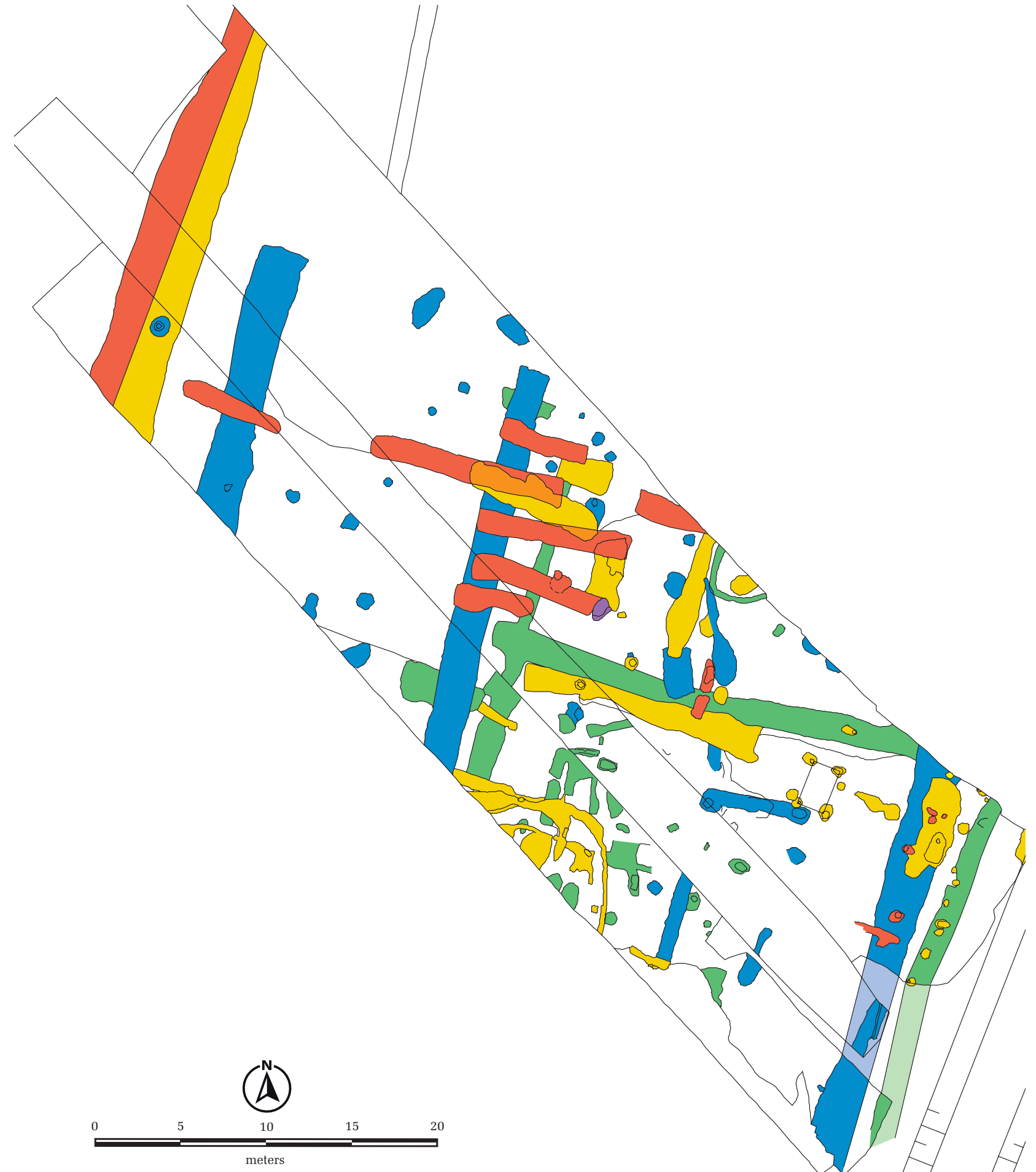
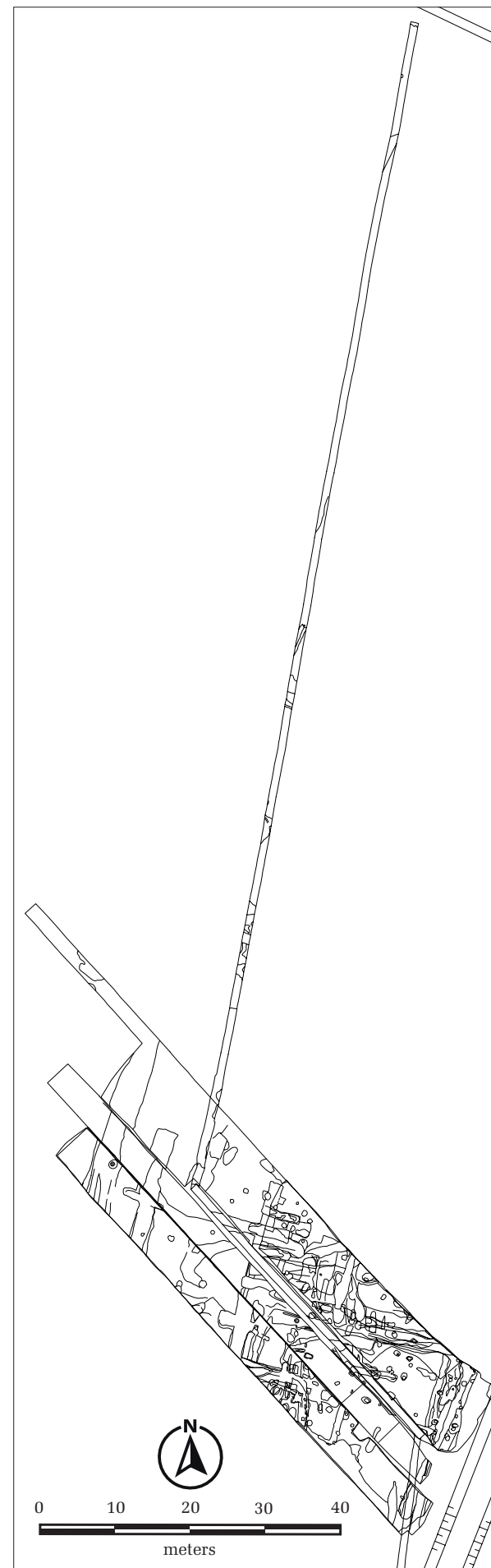
Fase III

Fase IV

13e eeuw

is tevens de verspreiding van het Andenne-aardewerk bij de fasering betrokken. Uitgaande van een begindatering van de activiteiten vóór 1125 kunnen de sporen met Andenne in de vulling niet aan de eerste fase worden toegeschreven. Het ontbreken van Andenne in een spoorvulling wil daarentegen niet met zekerheid dat het bewuste spoor in de vroegste fase thuishoort.

5.1 Fase I

Voor zover kan worden aangetoond werd het onderzochte perceel vermoedelijk aan het begin van de twaalfde eeuw voor de eerste maal in gebruik genomen. Daartoe werd een greppelsysteem aangelegd (afb. 13). De greppels hiervan werden gekenmerkt door een schone vulling en het feit dat ze consequent werden versneden door sporen uit latere fasen zonder zelf ook maar één maal een spoor te versnijden. Het systeem bestond uit twee noord-zuid georiënteerde greppels en een oost-west georiënteerde greppel met een lengte van ca. 28 m daartussen. Deze laatste greppel liep langs de rand van de Romeinse restgeul en volgde de oriëntatie hiervan uiterst nauwkeurig. Vermoedelijk was de geul dan ook nog als een depressie met een (waarschijnlijk) geringe diepte zichtbaar in het landschap. De perceelsgreppels waren zodanig gesitueerd dat de depressie van de restgeul net buiten het in gebruik zijnde perceel kwam te liggen. De westelijke noord-zuid georiënteerde greppel werd waargenomen over een lengte van ca. 19 m. Ongeveer halverwege dit 19 m lange segment mondde de oost-west georiënteerde greppel hier op uit. De noordelijkste 9 m van de westelijke noord-zuid georiënteerde greppel was een doodlopend stuk, dat zich op de restgeulvulling bevond. Mogelijk werd dit doodlopende stuk aangelegd om het greppelsysteem een goede afwatering te geven op de aanwezige depressie van de restgeul. De oostelijke noord-zuid georiënteerde greppel liep op een afstand van ca. 10 m parallel aan de huidige weg de Hogeweide. Waarschijnlijk heeft de weg reeds vanaf in ieder geval de vroege twaalfde eeuw bestaan en lag deze op min of meer dezelfde plek. De greppels uit fase I zijn in vergelijking tot die uit latere fasen smal en ondiep. De breedte op vlakniveau lag tussen de 1 en de 1,5 m. In een profiel werd een maximale breedte van zo'n 1,7 m waargenomen. De bodem van de greppels bevond zich tussen de 0,21 en de 0,72 m+NAP, wat neerkomt op een diepte van ca. 85 cm tot 1,35 m onder huidig maaiveld. De delen van het greppelsysteem gelegen op de restgeulvulling, kenden verreweg de grootste NAP-diepte. Dit ondersteunt de veronderstelling dat het greppelsysteem afwaterde op de natuurlijke depressie op de plek van de restgeul.

De greppels uit fase I omsloten een perceel van ca. 28 m (oost-west) bij minimaal 24 m (noord-zuid). In de greppels werden geen scherven Andenne-aardewerk aangetroffen. Op het perceel waren vele sporen gelegen, met een duidelijke concentratie in de westelijke helft ervan. De grote mate van overlap en versnijding van deze sporen heeft geleid tot veel onduidelijkheid. Daartoe heeft tevens de opgelegde werkwijze van de verschillende sleuven bijgedragen. In de diep ontgraven sleuf van LR15-I waren nog slechts de diepe sporen waarneembaar, terwijl de ondiepere reeds volledig waren vergraven. De sporen op het omgreppelde perceel waren zeer divers van karakter: er werden kuilen van diverse afmetingen en vormen, paalkuilen, mogelijke wandgreppels en een greppel aangetroffen. Van de sporen op het perceel zal slechts een deel behoren tot de allereerste gebruiksfase. Op basis van versnijdingen en het al dan niet ontbreken van archeologische vervuiling in de spoorvullingen is een deel van de sporen aan fase I toegeschreven. Met name voor de sporen op het omgreppelde perceel geldt echter dat de hier gepresenteerde fasering op nogal wat interpretatie en veelal niet te bewijzen aannames is gebaseerd.

In fase I lijken de activiteiten zich met name op de westelijke helft van het perceel afgespeeld te hebben. De sporen bestonden nagenoeg geheel uit kuilen van diverse vormen en afmetingen. Tevens werden er enkele paalkuilen aangetroffen, die zich in de middelste zone van het perceel bevonden. Er kon geen (deel van een) plattegrond worden gereconstrueerd op basis van de paalkuilen. Het is dan ook niet aannemelijk dat er op het onderzochte deel van het perceel een woonstalhuis of een bijgebouw heeft gestaan. Ook over de functie van de overige kuilen in de westelijke helft van het perceel kunnen weinig uitspraken worden gedaan. De veelal langwerpige kuilen waren tamelijk smal en vertoonden twee verschillende oriëntaties. Ook de diepte varieerde sterk en lag tussen de 0,12 m en de 0,69 m+NAP. De functie van de kuilen is niet duidelijk. In ieder geval vertoonde geen van de kuilen een dusdanig vuile vulling dat van een afvalkuil gesproken kan worden.

Ten westen van het perceel uit fase I werden twee langwerpige kuilen aangetroffen. Deze werden beide versneden door een erfgreppel uit fase II en zijn daarom aan fase I toegeschreven. De zuidelijke kuil mat 5 bij 2,3 m en had een diepte van ca. 1,57 m onder huidig maaiveld (exact 0.00 m NAP). De westelijke helft van de kuil was het breedst. In de coupe leek dit deel dan ook ooit opnieuw open gegraven te zijn (afb. 14). De kuil

Afb. 14

Coupe over één van de kuilen met onbekende functie. Deze kuil dateert uit fase I en wordt versneden door een greppel uit fase II (links in het profiel). Een deel van de kuil lijkt ooit opnieuw open gegraven te zijn (rechts in het profiel). Soortgelijke kuilen zijn bekend zijn uit vele laatmiddeleeuwse nederzettingen in het Middennederlandse rivierengebied. Voor de functie ervan zijn diverse voorstellen gedaan, variërend van rookkuil voor vlees en vis tot waterkuilen voor het levend bewaren van vis.

was opgevuld met enkele lagen zavel, klei en zware klei. Alhoewel geen van de vullingslagen volledig zonder archeologische vervuiling was (kleine hoeveelheid fosfaat en houtskool), bleek de vulling te schoon om van een afvalkuil te spreken. De noordelijke kuil uit fase I was aanzienlijk kleiner en mat ca. 3,25 bij 1,25 m. Bovendien leek deze aanzienlijk minder diep te zijn, namelijk ongeveer 85 cm onder huidig maaiveld (0,70 m+NAP). De kuil was grotendeels verspit door de aanleg van een erfgreppel uit fase II. Hierdoor kon te weinig van de kuil worden waargenomen om enige uitspraak over de mogelijke functie ervan te doen. De waargenomen kuilvulling bevatte een kleine hoeveelheid fosfaat en houtskool. De aanwezigheid van gelijksoortige langwerpige kuilen in nederzettingen uit de late Middeleeuwen is reeds eerder aangetoond, eveneens in Leidsche Rijn (Van der Kamp 2005c). In alinea 5.5 zullen deze kuilen ter sprake komen.

5.2 Fase II

De greppels uit fase I lijken niet erg lang open gelegen te hebben. In fase II werden ze vervangen door bredere en diepere exemplaren (afb. 13 en 15). Het is opvallend dat de opvolgers van de beide noord-zuid georiënteerde greppels uit fase I enkele meters naar het westen zijn opgeschoven. De tussenliggende, oost-west georiënteerde greppel uit fase I lijkt in fase II niet meer aangelegd te worden. Wel wordt er ca. 14m ten westen van het perceel een derde, noord-zuid georiënteerde greppel gegraven. Van twee van de drie greppels uit fase II kon aan de noordzij-

de een einde worden waargenomen. Deze lopen in noordelijke richting verder door dan de westelijke erfgreppel uit fase I. Vermoedelijk werd het perceel dan ook vergroot in deze periode. De greppels zijn dwars door de restgeulvulling heen gegraven. Vermoedelijk was de depressie van de geul ten tijde van fase I bewust of onbewust opgevuld en kon deze daarom in fase II niet meer worden gebruikt om op af te wateren. De erfgreppels uit fase II zijn aanzienlijk breder dan uit de voorafgaande periode. Op vlakniveau hadden ze een breedte variërend van 1,75 m tot 2,75 m. Dit onderlinge verschil in breedte lijkt hoofdzakelijk een gevolg van de diepte waarop de greppels tijdens de opgraving voor de eerste maal duidelijk begrensd zichtbaar waren. In twee profielen werd een breedte van minstens 3,2 m en 3,5m waargenomen. De bodem van de greppels bevond zich op een diepte van 1,10 tot 1,27 m onder huidig maaiveld (ca. 0,25 – 0,40 m+NAP) en week daarmee niet veel af van die uit fase I. De greppels uit fase II bevatten aanzienlijk meer aardewerkscherven dan die uit de eerste periode. De enige uitzondering hierop is de meest oostelijke van de drie greppels uit fase II, die slechts enkele scherven opleverde. De overige twee leverden onder meer scherven Andenne op, wat duidt op een datering van na 1125.

Het gereconstrueerde perceel uit fase II grenzend aan de Hogeweide had een omvang van minstens 39 m (noord-zuid) bij ca. 26 m (oost-west). Het perceel ten westen hiervan had een breedte van ca. 14 m. De Romeinse restgeul

Afb. 15

De oostelijke erfgreppel van fase II, gezien van het noordwesten naar het zuidoosten (sleuf 2, vlak 2). Op de voorgrond is nog net de zuidelijke rand van de Romeinse crevassegeul zichtbaar.

kwam hierdoor binnen de grenzen van beide in gebruik zijnde percelen te liggen. Van de grote hoeveelheid sporen op het omgreppelde perceel grenzend aan de Hogeweide is in de gereconstrueerde fasering slechts een klein deel aan fase II toegeschreven. Het merendeel van deze sporen bevond zich in de oostelijke helft van het perceel. Het opvallendste spoor was een ca. 6,5 m lang en 90 cm breed spoor met aan beide uiteinden een diepe paalkuil. Met name de westelijke paalkuil was met zijn 1,20 m onder huidig maaiveld (0,38 m+NAP) één van de grootste en diepste paalkuilen van de opgraving. De functie van dit langwerpige spoor is niet duidelijk. In sleuf 1 van LR33 werd een ca. 6 m lang, ondiep spoor aangetroffen dat op de noordelijke paalkuil van het hierboven beschreven langwerpige spoor was georiënteerd. De beide sporen vormden een hoek van ongeveer 90 graden. Mogelijk hebben beide sporen behoord tot eenzelfde structuur. Er zijn echter te weinig aanwijzingen om hier een deel van een woonstalhuis of een bijgebouw in te herkennen. Ten oosten hiervan bevonden zich nog twee sporen die aan fase II zijn toegeschreven, te weten een langwerpige kuil en een kleine kuil (die voor de helft werd waargenomen).

In fase II lijkt tevens de zone boven de Romeinse restgeul in gebruik geweest te zijn. Hier werden diverse kuilen gegraven, die qua vorm, grootte, diepte en vulling sterk van elkaar verschilden. De twee grootste kuilen waren langgerekt van vorm, lagen vrij dicht naast elkaar en vertoonden een gelijke noord-zuid oriëntatie. Deze

oriëntatie week enigszins af van de oriëntatie van de perceelsgreppels. In fase III zouden er ook noord-zuid georiënteerde kuilen worden gegraven. De oriëntatie hiervan zou echter wel overeenkomen met die van de perceelsgreppels. Van geen van de sporen uit fase II die op de restgeulvulling werden aangetroffen is de functie duidelijk.

Het westelijke perceel van fase II werd in deze periode waarschijnlijk intensiever gebruikt dan in de periode daarvoor. In de eerste fase waren er slechts twee kuilen gegraven op dit perceel. In fase II werden er in totaal tien kuilen gegraven. De vorm, grootte, diepte en vulling van de sporen varieerden sterk. Enkele van de tien sporen deden sterk denken aan paalkuilen. Er kon echter geen onderling verband tussen de paalkuilen worden vastgesteld.

Het laatste spoor uit fase II is een waterput aan de uiterste westzijde van sleuf 1 van LR33 (afb. 16). Deze kwam tevoorschijn tijdens het afwerken van een greppel uit fase III. Deze greppel bleek over de waterput heen te liggen. De onderkant van de greppel bevond zich op een diepte van 1,45 m onder huidig maaiveld (0,17 m+NAP). Nadat de greppelvulling was uitgeschaafd, werd een ronde verkleuring met een diameter van ca. 1,4 m zichtbaar. Bij het couperen hiervan werd er op een diepte van 1,96 m onder maaiveld (0,34 m+NAP) hout aangetroffen. Het bleek te gaan om een uitgeholde boomstam met een buitendiameter van slechts 33 cm. Deze stam was aan de buitenzijde ver-

Afb. 16

De geconserveerde waterput uit fase II (LR33, sleuf 1, vondstnummer 45). De put werd aangetroffen onder een greppel uit fase III en bevond zich ten tijde van fase II ten westen van het in gebruik zijnde perceel. De waterput is vervaardigd met behulp van een uitgeholde boomstam met een buitendiameter van slechts 33 cm. Rondom de boomstam waren palen en planken ingeslagen ter versteviging. De uitgeholde boomstam was aan de onderzijde voorzien van zeven sleuven met een lengte van ca. 13 tot 17 cm. Voor zover bekend, is niet eerder een dergelijke waterputconstructie aangetroffen en de functie van de sleuven is dan ook niet duidelijk. Vermoedelijk is de boomstam secundair hergebruikt als waterput: mogelijk heeft hij eerst gediend als bijenkorf.

(Foto: J. van der Kamp)

stevigd door middel van rondom ingeslagen palen en planken. Er werden acht palen en drie planken aangetroffen. Twee planken vertoonden een rond gat; zeer waarschijnlijk betrof het hergebruikt hout, mogelijk de duigen van een ton. Het hout van de uitgeholde boomstam bleek bewaard tot een hoogte van 77 cm. De onderkant van de stam bevond zich op een diepte van 2,73 m onder maaiveld (1,11 m-NAP). De uitgeholde stam had een wanddikte van 1,7 cm tot 3,3 cm. Aan de onderzijde van de stam werd na het lichten een opvallende kenmerk waargenomen; er waren zeven sleuven aangebracht. Het maken van de sleuven werd begonnen met het boren van zeven gaten met een diameter van 3 tot 3,2 cm. Vervolgens werd (met een zaag?) een sleuf gemaakt vanaf de onderzijde van de stam tot aan de geboorde gaten. De sleuven hadden een totale lengte van 13 tot 17,5 cm. Aan de onderzijde van de stam waren de sleuven ongeveer 1,5 tot 2,4 cm breed, om richting de geboorde gaten te verbreden tot ca. 3 cm. De stam was aan de onderzijde op doorsnede puntig. Bovendien waren aan deze onderzijde duidelijke verbrandingssporen waarneembaar. Kennelijk werd de stam voor gebruik aangekoold om het hout te verduurzamen. De functie van de sleuven in de uitgeholde boomstam is niet duidelijk en kan moeilijk in verband gebracht worden met het gebruik van de stam als waterput. Kortom, de stam is waarschijnlijk hergebruikt als waterput

en de aangebrachte sleuven moeten te maken hebben met het eerste gebruik ervan. Ook de kleine binnendiameter van de stam (ca. 27 cm) is moeilijk verenigbaar met het gebruik ervan als waterput. De oorspronkelijke functie van de stam blijft vooralsnog ongewis. Enigszins vergelijkbaar zijn enkele bijenkorven afkomstig van Duitse opgravingen. Deze bijenkorven waren gemaakt van uitgeholde boomstammen en hadden een houten deksel en bodem. In de korven was een gat of sleuf aangebracht via welke de bijen in en uit konden vliegen. Een bijenkorf met zeven aanvliegopeningen lijkt echter vreemd en is voor zover bekend niet eerder aangetroffen.

Uit de kleiige vulling van de waterput kwamen twee scherven (kogelpot en Andenne) en één botfragment. De aanwezigheid van de put lijkt te duiden op bewoning in de directe omgeving van het onderzoeksterrein. Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen dat deze bewoning binnen de grenzen van LR15/LR33 lag.

5.3 Fase III

In de derde fase vond wederom een verandering plaats in de percelering (afb. 13). Er lijkt nog maar één perceelsgreppel bestaan te hebben, gelegen aan de uiterste westzijde. Deze bevond zich op een afstand van ruim 3 m van de westelijke perceelsgreppel uit fase II. Een belangrijk verschil met deze oudere greppel is het feit dat de erfgreppel uit fase III in noordelijke richting verder doorliep. Kennelijk werd het in gebruik zijnde areaal wederom vergroot. De erfgreppel versneed de waterput uit fase II. In een profiel over de greppel in sleuf 1 van LR33 was te zien dat deze een breedte heeft gehad van ca. 3,2 m en een diepte van zo'n 1,45 m onder huidig maaiveld. De breedte komt overeen met die van de greppels uit de vorige fase, terwijl de diepte enigszins groter is. Langs de weg de Hogeweide werd in fase III geen erfgreppel aangelegd. Tijdens LR33 werden op en vlak naast de vulling van de erfgreppel uit de eerste fase elf vermoedelijke paalkuilen aangetroffen (afb. 17). De paalkuilen lagen min of meer op één lijn, die samenviel met de eerste erfgreppel. De afstand tussen de paalkuilen was niet regelmatig en lag tussen de 75 cm en de 2,35 m. Het bleek niet mogelijk op basis van de paalkuilen een (deel van een) plattegrond te reconstrueren. Bovendien is de ligging van een woonstalhuis of bijgebouw zo dicht langs de rand van het perceel en zo dicht tegen de weg aan weinig aannemelijk. De paalkuilen zijn daarom geïnterpreteerd als de overblijfselen van een erfafscheiding in de vorm van een hekwerk. Het in gebruik zijnde erf had zodoende een afmeting van 53 m (oost-west) bij minstens 50 m (noord-zuid).

Afb. 17
Coupees over twee paalkuilen uit fase III, gelegen aan de oostzijde van sleuf 2. De paalkuilen vormen onderdeel van een enigszins rommelige palenrij van elf paalkuilen evenwijdig aan de Hogeweide. Mogelijk hebben de palen behoord tot een soort hekwerk, dat als erfafscheiding dienst deed. In fase III bestond er namelijk geen erfgreppel aan deze zijde van het in gebruik zijnde perceel.

Op basis van versnijdingen is een groot deel van de sporen toegeschreven aan fase III. De sporen uit deze fase in sleuf 1 van LR33 vertonen opvallende vormen. Er werden namelijk enkele fragmenten van wandgreppelachtige sporen aangetroffen, die een kromming vertoonden. Vanwege de grote spoordichtheid en de vele spoorversnijdingen in deze zone bleek het moeilijk een goed beeld te krijgen van deze smalle greppeltjes. Het duidelijkste wandgreppelachtige spoor bevond zich aan de oostzijde van de spoorconcentratie. Dit spoor had een minimale lengte van 8 m en vertoonde een duidelijke kromming. De breedte bedroeg op het niveau van vlak 2 ongeveer 20 tot 70 cm. In de lengtecoupe werden geen aanwijzingen voor het bestaan van palen aangetroffen. Het is niet duidelijk hoe het spoor in westelijke richting heeft doorgelopen. Binnen de contouren van dit smalle greppeltje werden enkele sporen aangetroffen. Twee sporen leken eveneens gedeeltelijk te bestaan uit langgerekte, smalle greppeltjes. Deze vertoonden een zelfde kromming als de eerder vermelde mogelijke wandgreppel. Bovendien liepen ze min of meer parallel hieraan met een tussenafstand van 55 tot 95 cm. Het is niet duidelijk of beide rondlopende greppeltjes tot eenzelfde structuur hebben behoord. Binnen de contouren van de rondlopende greppeltjes werd een grote kuil aangetroffen. De langgerekte kuil had een breedte van 1,1 m, een minimale lengte van 1,55 m en een diepte van ca. 1,15 m onder maaiveld. De een na onderste vullingslaag van de kuil bestond uit een 7 cm dikke schelpenlaag. Waarschijnlijk waren de schelpdieren geconsumeerd, waarna de

schelpen in een afvalkuil werden gedumpt. Dit doet vermoeden dat de bewoning niet ver van het onderzochte perceel was gesitueerd.

In sleuf 2 van LR33 werden aan de oostzijde van het onderzoeksterrein vier paalkuilen aangetroffen die tezamen een rechthoekige structuur van 2,65 bij 1,65 m vormden. De paalkuilen hadden een diameter van 63 cm tot 1 m en een diepte van 11 tot 54 cm onder vlak 1. In alle paalkuilen was een paalkern zichtbaar, variërend in breedte van 23 tot 32 cm. De plattegrond doet denken aan een spieker, een klein bijgebouwtje voor de opslag van agrarische producten zoals graan. De zuidwestelijke paalkuil werd versneden door een kleine, ronde kuil met een diameter van ca. 75 cm en een diepte van 40 cm onder vlak. Mogelijk werd de zuidwestelijke paal ooit vervangen door een nieuwe. De aanwezigheid van de spieker doet eveneens vermoeden dat de bewoning in de directe nabijheid van het onderzoeksterrein moet hebben gelegen.

Ongeveer 5 m ten oosten van de spieker werd in fase III een langwerpige kuil gegraven. Deze bevond zich grotendeels op de vulling van de oostelijke erfgreppel uit fase II. De kuil had een lengte van ruim 6 m en een breedte van maximaal 2 m. De functie hiervan is niet bekend. Aan de uiterste oostzijde van de opgraving werd een deel van een andere kuil waargenomen, gelegen buiten de omheining langs de Hogeweide. Gezien de grote mate van archeologische vervuiling in de vulling ervan (verbrande hutteleem, houtskool en aardewerk) lijkt de kuil als afvalkuil geïnterpreteerd te mogen worden.

De overige sporen die aan fase III zijn toegeschreven zijn kuilen, grotendeels gelegen op de vulling van de Romeinse geul. In totaal zijn er elf sporen op en net naast deze restgeul toegeschreven aan fase III. Hiervan zijn er drie paalkuilen en drie kleine, min of meer ronde kuilen met een diameter van 1,05 tot 1,5 m. De functie van de paalkuilen en de drie ronde kuilen is niet bekend. De overige vijf sporen waren grote, langwerpige kuilen. Gelijksortige kuilen werden ook gevonden in een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn, die in 2000 werd opgegraven in Leidsche Rijn (Van der Kamp 2005c). Daarnaast zijn dergelijke sporen tevens bekend uit vele laatmiddeleeuwse nederzettingen in het Middennederlandse rivierengebied (zie alinea 5.5). De kuilen uit fase III lagen oost-west of juist noord-zuid georiënteerd. De afmetingen ervan vertoonden nogal wat variatie: zo lag de lengte tussen de 3,15 en de 14,9 m, terwijl de breedte tussen de 1,75 en de 2 m lag. (Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat de langste kuil achteraf is gereconstrueerd op basis van waargenomen sporen in de sleuf van LR15-I en sleuf 2 van LR33. Mogelijk betreft het in dit geval twee aparte sporen, gelegen in elkaars verlengde en niet één lange kuil. De zeer beperkte mogelijkheid tot het doen van zinvolle waarnemingen in de sleuf van LR15-II is debet aan deze onzekerheid.) De bodem van de kuilen bevond zich tussen de ca. 0,2 en 0,5 m+NAP. De noordelijke kuil bevond zich naast de vulling van de Romeinse restgeul: de overige vier lagen er op. Gezien de frequentie waarmee dergelijke kuilen worden aangetroffen in laatmiddeleeuwse nederzettingen en de uniformiteit in hun uiterlijkheden moeten ze een zeer specifieke functie hebben vervuld. Er zijn diverse functies aan deze sporen toegeschreven, maar vooralsnog zijn er geen onomstotelijke bewijzen in het voordeel van één van de theorieën (zie verder alinea 5.5).

5.4 Fase IV

In de laatste fase werd de westelijke erfgreppel van fase III vervangen door een nieuwe, die gedeeltelijk over die uit fase III heen lag. Deze nieuwe greppel had een breedte van meer dan 2,6 m en een diepte van ca. 1,25 m onder maaiveld. Ook in fase IV bestond er slechts één erfgreppel. Aan de oostzijde van sleuf 2 werden er op de vulling van een grote kuil uit fase III en een greppel uit fase II diverse paalkuilen aangetroffen. Mogelijk heeft er in fase IV net als in de vorige fase aan deze zijde van het perceel een erfafscheiding in de vorm van een hek gestaan. Het bleek in ieder geval niet mogelijk op basis van de paalkuilen een (deel van een) plattegrond te reconstrueren. Bovendien zou een ge-

bouw op deze plek zo dicht langs de weg weinig aantemelijk zijn.

In de laatste fase lijken de op het perceel uitgevoerde activiteiten te zijn beperkt tot één specifieke handeling. Het merendeel van de sporen uit fase IV bestond namelijk uit langwerpige kuilen. De zeven kuilen uit deze fase vertoonden een zelfde oriëntatie, haaks op de westelijke perceelsgreppel en parallel aan de oost-west georiënteerde greppel uit fase I. De lengte ervan op niveau van vlak 3 varieerde en lag tussen de 4,75 en de 11,55 m. De breedte van de kuilen op niveau van vlak 3 lag tussen de 1,35 en de 1,55 m. De westelijke, geïsoleerd gelegen kuil week met een breedte van slechts 1,1 m enigszins af. Van de zeven kuilen lagen er vijf op een rij. Hiervan hadden vier een westelijke kopse kant die samenviel met de middelste erfgreppel uit fase II. Mogelijk was er ten tijde van fase IV hier op een of andere manier nog een erfbegrenzing aanwezig. In paragraaf 5.5 zullen deze kuilen nader worden besproken. Slechts twee overige sporen zijn aan fase IV toegeschreven. Op basis van versnijdingen zijn twee langwerpige kuilen met een zeer houtskoolrijke vulling in deze laatste fase geplaatst. Deze lijken de restanten van een vuur of haard te hebben bevat.

5.5 De kuilen

Een deel van de sporen uit fase III en de meeste sporen uit fase IV bestaan uit langwerpige kuilen met enkele specifieke kenmerken. Dergelijke kuilen zijn in Leidsche Rijn reeds eerder aangetroffen in een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn (Van der Kamp 2005c) en zijn tevens bekend van overige opgravingen van middeleeuwse nederzettingen in het Middennederlandse rivierengebied. In Kerk-Avezaath werd een terrein met nederzettingssporen vanaf 525 na Chr. tot in de twintigste eeuw opgegraven (Oudhof 2001). In deze nederzetting werden vergelijkbare kuilen aangetroffen, waarvan de oudste dateren uit de Ottoonse periode (900-1050 na Chr.). Het merendeel van deze sporen lijkt echter pas in de eerste helft van de twaalfde eeuw gegraven te zijn. Na 1150 na Chr. werden er geen kuilen meer gegraven, alhoewel de bewoning zonder onderbreking doorliep tot in het begin van de dertiende eeuw. De kuilen in de nederzetting in Kerk-Avezaath waren 2 m lang en een halve meter breed en hadden een vlakke bodem. Ze hadden een noordwest-zuidoost oriëntatie of lagen juist haaks daarop. De kuilen vertoonden een duidelijke clustering in het centrale deel van het onderzoeksterrein, dat wil zeggen tussen de boerderijen en de bijgebouwen in. Ze hadden alle een zavelige en vrij schone vulling. De opgravers konden op basis van de

opgravingsgegevens niets zinnigs zeggen over de functie ervan. In een andere opgraving in Kerk-Avezaath (Verhoeven 2001) - daterend uit de periode ca. 725 - 1250 na Chr. - werden gelijksoortige fenomenen aangetroffen, waarvan de oudste zelfs uit de Karolingische periode (725 - 900 na Chr.) lijken te stammen. De lengte van deze sporen lag tussen de 2 en de 8,5 m, de breedte tussen de 1 en de 2 m. Een aantal kuilen viel op door de aanwezigheid van een donker-grijze kleilaag onder in de vulling, terwijl het spoor voor de rest was opgevuld met schone zavel of klei. De kuilen lijken aan de rand van het bewoningsareaal gelegen te hebben. Ook de opgravers van deze nederzetting kunnen geen antwoord geven op de vraag naar de functie van deze sporen. Zij doen enkele suggesties voor het mogelijke gebruik van de kuilen: om houtskool in te branden (zgn. 'meilers'), om vlees of vis te roosteren, smoren of roken, of een functie bij het uitvoeren van bepaalde ambachtelijke activiteiten (onder andere ijzer smeden). Daarnaast zijn dergelijke kuilen ook in de directe omgeving van Utrecht gevonden, namelijk in Houten (Van der Velde 2001). De nederzetting die hier is opgegraven, dateert uit de periode 1125 - 1250 na Chr. De kuilen hier waren rechthoekig van vorm en kenden rechte wanden en een vlakke bodem. Bijna allemaal bevatten ze een kleilaag onderin. De meeste kuilen lijken te dateren uit de periode 1125 - 1175 na Chr. Eén van de kuilen bleek een aanzienlijke hoeveelheid visafval te bevatten. Vandaar dat de opgravers in eerste instantie operden dat de kuilen mogelijk waren gevuld met water en hebben gediend voor het levend bewaren van vis. Daarnaast hielden zij rekening met de mogelijkheid dat ze als mestopslag diens deden. Ook hielden de opgravers het voor mogelijk dat de kuilen slechts werden gegraven voor het verkrijgen van zavel, waarmee de vette klei van de akkers werd verschaald. Op basis van slijpplaatonderzoek werd geconcludeerd dat in ieder geval een deel van de kuilen is gebruikt voor het roken van vlees of vis.

Tijdens de opgraving van een nederzetting uit de periode ca. 1125 - 1180 langs de bedding van de Oude Rijn in Leidsche Rijn in 2000 (Van der Kamp 2005c) werden gelijksoortige kuilen aangetroffen. De nederzetting bestond uit waarschijnlijk twee boerenerven, waarvan de noordelijke bijna geheel binnen de grenzen van een archeologisch monument viel en zodoende slechts gedeeltelijk werd opgegraven. Het zuidelijke erf werd volledig opgegraven en bleek te bestaan uit een boerderij, diverse bijgebouwen en een uitgebreid perceleringssysteem van greppels. Dit zuidelijke erf lijkt te zijn verlaten rond 1175. De bewoning op het noordelijke erf liep

vermoedelijk nog enkele jaren langer door. In deze laatste jaren hebben de bewoners van dit erf op het voormalige zuidelijke erf vele langwerpige kuilen gegraven. De opgraving leverde in totaal 103 kuilen op. Hiervan vertoonden er 70 dezelfde uiterlijke kenmerken als de kuilen van de hierboven besproken opgravingen. Van deze 70 kuilen lagen er 42 in paren van twee. Van de 21 paren waren er zeventien noord-zuid georiënteerd. In nagenoeg alle gevallen betrof het een grote kuil in combinatie met een kleinere, altijd parallel aan elkaar gelegen. Tevens werden er vier paar oost-west georiënteerde kuilen aangetroffen. In deze gevallen lagen de kuilen altijd in elkaars verlengde. Daarnaast werden er nog 28 geïsoleerd gelegen kuilen met overeenkomstige kenmerken aangetroffen. In 21 kuilen werd onder in de vulling een laag met opvallende bruine concreties aangetroffen. In de meeste gevallen bevatte slechts één van de kuilen van een kuilenpaar deze concreties. Specialistisch onderzoek ervan heeft aangetoond dat het gaat om gemineraliseerde stengelfragmenten van een niet te determineren plantensoort. In de geulvulling van de Oude Rijn werden tijdens de opgraving enkele concentraties organisch materiaal aangetroffen. Na specialistisch onderzoek hiervan na afloop van de opgraving bleek het te gaan om vlasresten. Om het ruwe vlas te kunnen verwerken moet het gewas na het oogsten worden gerooit. De stengels worden daartoe gedurende ca. twee weken in met water gevulde kuilen of sloten gedeponneerd, als gevolg waarvan de vezels in de bast losweken van de houten kern. Daarna worden de vezels door middel van diverse bewerkingen geschikt gemaakt voor gebruik. De onderzochte vlasmonsters uit de geulvulling zijn elk afkomstig uit een verschillend bewerkingsstadium. Gedurende het bestaan hebben van de nederzetting langs de Oude Rijn verlandde de rivier en was deze vermoedelijk niet langer geschikt om vlas te rooten. Mogelijk hebben de bewoners van het noordelijke erf daarom vlas gerooit in de kuilen, die ze groeven op het zuidelijke erf nadat deze was verlaten. Dit zou de aanwezigheid van de gemineraliseerde stengelfragmenten onder in diverse kuilvullingen kunnen verklaren.

De kuilen van de opgraving langs de Hogeweide vertoonden veel overeenkomsten met die uit andere laatmiddeleeuwse nederzettingen. Het merendeel vertoonde een zelfde oriëntatie, die overeenkwam met de oriëntatie van de percelering (in dit geval oost-west). In fase III werden er drie kuilen gegraven met een oriëntatie juist haaks hierop. Lagen de twee kuilen uit fase I nog beide geïsoleerd, die uit fase III en IV lagen gecentreerd op en direct langs de vulling van

de Romeinse restgeul. Van de zeven kuilen uit de laatste fase liggen er vijf dusdanig strak op rij dat een onderling verband aannemelijk lijkt. Binnen deze vijf zijn twee paren herkenbaar, beide bestaande uit een grote en een kleine kuil. Ook de twee oost-west georiënteerde kuilen uit fase III vormen een paar, bestaande uit een grote en een kleine kuil. Bij alle kuilparen bevindt de kleine zich aan één van de kopse kanten van de grote kuil, nooit in het midden daarvan. In fase II lijken er niet van dergelijke kuilen gegraven te zijn. In de lange kuil uit fase III werden in de vulling dezelfde organische concreties aangetroffen als bij de hierboven beschreven opgraving in Leidsche Rijn (Van der Kamp 2005c). Op

basis hiervan mag er van worden uitgegaan dat de kuilen uit beide nederzettingen een zelfde functie vervulden. De kuilen van het huidige onderzoeken hebben een opvallende ligging op en langs de rand van de Romeinse restgeul. Mogelijk berust deze ligging niet op toeval, maar hebben de bewoners hun kuilen bewust in de kleiige ondergrond van de geul gegraven. Vermoedelijk was kleiwinning niet de reden hiervoor. Wanneer in de kuilen inderdaad vlas is geroot, dan diende enige tijd water in de kuil te blijven staan. Dit zal met een kleiige ondergrond aanzienlijk makkelijker te bewerkstelligen zijn geweest dan wanneer de kuilen in het grove zand waren ingegraven.

6 De vondsten

De drie onderzoeken leverden in totaal 36 kg vondstmateriaal op, onder te verdelen in 12 kg aardewerk, 15 kg natuursteen en bouwmaterialen, 7 kg bot en 2 kg metalen voorwerpen. Het enige voorwerp van glas is een Romeinse meloenkraal. De categorie bouwmaterialen bestaat voor het merendeel uit Romeinse dakpanfragmenten, onder andere afkomstig uit de Romeinse restgeulvulling. Daarnaast bestaat deze categorie uit een aanzienlijke hoeveelheid brokken verbrande huttenleem. Deze zijn niet nader onderzocht en zullen in deze alinea buiten beschouwing blijven. Dat zelfde geldt voor de aangetroffen natuursteenfragmenten. Binnen deze categorie worden hier alleen de negen maalsteenfragmenten en de twee slijpstenen (afb. 18) genoemd. Ook het botmateriaal van de drie onderzoeken wordt in dit hoofdstuk niet nader besproken. Mogelijk zal dit botmateriaal in de toekomst nader worden onderzocht wanneer grotere delen van het bewoningslint langs de Hogeweide zijn opgegraven.

6.1 Het aardewerk

De onderzoeken LR15-I en LR15-II leverden tezamen ca. 1 kg aardewerk op, het onderzoek LR33 ca. 11 kg. Het hieronder volgende overzicht is enkel gebaseerd op de gegevens van LR33, aangezien het aardewerk van de eerste twee onderzoeken niet nader gekwantificeerd is. Bovendien wijkt het beeld van het aardewerkspectrum van beide onderzoeken ogenschijnlijk niet af van dat van LR33.

Tijdens LR33 werden 719 aardewerkscherven gevonden, waarvan er 23 niet uit de twaalfde eeuw dateren. Veertien scherven dateren van vóór deze eeuw. Het betreft zes scherven uit de Romeinse periode (drie scherven ruwwandig, één scherf terra sigillata, twee scherven inheems aardewerk), zeven scherven Badorf en een scherf Hunneschans. De Badorf- en Hunneschansscherven zijn afkomstig uit twaalfde-eeuwse sporen. De negen scherven van na de twaalfde eeuw bestaan uit zeven stuks proto-steengoed, een scherf steengoed en een scherf

grijsbakkend aardewerk. Deze laatste twee scherven zijn afkomstig uit de bouwvoor en hebben niets van doen met de opgegraven sporen. De scherven proto-steengoed zijn afkomstig uit een kleine kuil op de vulling van de restgeul. Het proto-steengoed-aardewerk komt op vanaf 1200 en verdween rond 1280 na Chr. De kuil moet derhalve het jongste spoor van het onderzochte perceel zijn. Er lijkt echter een onderbreking van minstens 25 jaar te bestaan tussen dit spoor en de overige sporen.

Het twaalfde-eeuwse aardewerk bestaat uit 696 scherven, verspreid over vier aardewerksoorten. De grootste groep is het Paffarthaardewerk, dat uit 354 scherven bestaat (ca. 51 %). Daarna volgt het Pingsdorfaardewerk, dat met een totaal van 168 scherven zo'n 24 % van de totale hoeveelheid twaalfde-eeuws aardewerk vormt. De derde groep is het handgevormde kogelpotaardewerk, waarvan 118 scherven werden aangetroffen (17 %). De laatste groep is het aardewerk uit de Maasvallei, ook wel aangeduid als Andenne-aardewerk. Hiervan werden 56 fragmenten aangetroffen, wat neerkomt op 8 % van het totaal. De hoeveelheid lokaal geproduceerd aardewerk (17 % kogelpotaardewerk) ten opzichte van de grote hoeveelheid geïmporteerd aardewerk (83 %) is opvallend te noemen. Datzelfde geldt voor het grote aandeel Paffrathaardewerk. Het was echter reeds bekend dat aardewerkcomplexen van laatmiddeleeuwse nederzettingen in het Middennederlandse rivierengebied sterk kunnen verschillen. Het aardewerkcomplex van LR33 vertoont echter zeer sterke overeenkomsten met dat van een laatmiddeleeuwse nederzetting in Houten (Van der Velde 2001). Hier bestond het aardewerk uit 44 % Paffrath-, 24 % Pingsdorf-, 24 % kogelpot- en 8 % Maasvallei-aardewerk. Met name het grote percentage Paffrathaardewerk in beide opgravingen is opvallend te noemen en kan mogelijk als typisch twaalfde-eeuws fenomeen van nederzettingen rond Utrecht worden betiteld.

Binnen de groep van Maasvallei-aardewerk werden twee fragmenten van zogenaamde manchetranden aangetroffen, die worden gedateerd tussen 1125 en 1175. Eén rand werd aangetroffen tijdens het afwerken van de elkaar versnijdende westelijke perceelgreppels uit fase III en IV. Het is niet duidelijk uit welke greppel de manchetrand afkomstig is. De andere rand is afkomstig uit de bouwvoor. Daarnaast werd er in de waterput van fase II een klein Andenne randfragment gevonden. Het betreft een eenvoudige ronde rand met een diameter van ca. 6,7 cm. De vorm van de rand en de pot toont gelijkenis met een ca. 10 cm hoge potje in La

Afb. 18

Een slijpsteentje dat is aangetroffen in sleuf 1 (vondstnummer 4). (Foto: H. Lagers)

Ceramique d'Andenne (Borremans en Warginaire, fig. 10, nr. 2). Deze rand kan niet aan een specifieke periode worden toegeschreven, maar werd in ieder geval ook in de twaalfde eeuw geproduceerd. De laatste Andenne-rand is afkomstig uit een kuil uit fase IV. Het betreft een verdikt driehoekig randprofiel met een diameter van waarschijnlijk ca. 4,2 cm (vergelijkbaar met Verhoeven 1998, afb. 49, nr. 45). Gezien de kleine diameter van de rand moet deze hebben behoord tot een klein potje met een hoogte van waarschijnlijk 7 á 8 cm. Verhoeven (1998, 131) noemt dit 'speelgoed-achtige potjes'. Tijdens de opgraving van de twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Oude Rijn (Van der Kamp 2006a) werden meerdere van dergelijke potjes aangetroffen. Mogelijk dezen ze dienst als zalfpot o.i.d. Er werd één Andenne tuit gevonden. Er werden tijdens LR33 geen zeldzame vormen als kandelaars of rammelaars aangetroffen. Het laatste voorwerp dat hier vermeld dient te worden is een Andenne spinsteentje. Deze is afkomstig uit een perceelsgreppel uit fase II.

Van de 354 scherven Paffrathardewerk bestonden er 44 uit randfragmenten. In Paffrath werden voornamelijk kogelpotten gemaakt. Dergelijke potten werden gebruikt om te koken en konden zijn voorzien van een zogenaamd haakoor. Tijdens LR33 werd echter geen haakoor aangetroffen. De potten hebben over het algemeen een uitstaande, meestel verdikte rand. De verschillende randtypen fungeren naast elkaar en kunnen zodoende niet aan bepaalde periode worden toegeschreven. Slechts één randtype (de scherpe, vierkante rand met een groef aan zowel de binnen- als buitenzijde, Verhoeven 1998, 80) kan chronologisch worden beperkt. Deze lijkt namelijk thuis te horen in de late twaalfde en dertiende eeuw. Dergelijke randen werden tijdens LR33 niet aangetroffen.

Van de 168 Pingsdorfscherven bestonden er zeven uit randfragmenten en vijf uit bodemfragmenten. Alle bodemfragmenten bestonden uit geknepen standringen. Over het algemeen zijn de Pingsdorfscherven zeer fragmentarisch, als gevolg waarvan het zeer moeilijk is de scherven aan specifieke potvormen toe te schrijven. Het merendeel van de scherven lijkt echter afkomstig van kogelpotten. Er werd slechts één tuit aangetroffen, behorende tot een zogenaamde tuitpot. De overige vormen zoals bekers, kannen en schalen lijken niet aanwezig te zijn in het materiaal. De nadruk op de als kookpot fungerende kogel- en tuitpotten binnen het Pingsdorfaardewerk in combinatie met het hoge percentage Paffrathardewerk (bijna geheel als kookpot te typeren) leidt tot een oververtegenwoordiging

van de kookpotten binnen het aardewerkcomplex. Vooralsnog is hiervoor geen verklaring.

6.2 De metalen voorwerpen

Van de 173 vondstnummers van LR33 bestaan er 46 geheel of gedeeltelijk uit metalen voorwerpen. Tezamen met de onderzoeken LR15-I en LR15-II werden 96 metalen voorwerpen aangetroffen. Er werden twee Romeinse voorwerpen gevonden, te weten een ijzeren nagel in de restgeulvulling en een fragment van een eenvoudige fibula in de bouwvoor van sleuf 1 van LR33. De hoeveelheid middeleeuwse metalen voorwerpen bedraagt 94, waarvan er vijftien afkomstig zijn uit de bouwvoor. Het merendeel van de middeleeuwse metalen voorwerpen bestaat uit ijzeren nagels (38 stuks) en onbepaalde objecten (acht stuks ijzer en één brons). De overige metalen voorwerpen kunnen worden onderverdeeld in enkele categorieën. In de categorie gereedschap dienen een kleine ijzeren hooivork (lengte 14 cm), een zicht (een kleine handzeis met een handgreep loodrecht op het snijvlak) en een fragment van een maaihaak vermeld te worden. Een maaihaak diende om het koren in een bosje bij elkaar te trekken, waarna dit met de zicht werd afgesneden. Daarnaast werden er fragmenten van vijf verschillende knijpscharen en zes verschillende messen aangetroffen. Een van de messen was voorzien van een mesheftbeschermer. Uit de metalen voorwerpen blijkt tevens de aanwezigheid van paarden binnen de nederzetting. Er werden fragmenten van twee afzonderlijke zogenaamde golfrandijzers gevonden. Beide golfrandijzers waren voorzien van zogenaamde kalkoenen, omgebogen uitsteeksels op de uiteinden met als doel de kans op uitglijden te verminderen. Van één golfrandijzer kon worden vastgesteld dat deze zes nagelgaten kende. Hiermee behoort deze tot de vroegere types binnen de golfrandijzers. De vondst van twee hoefijzernagels en een ijzeren ruiterspoorgespen vormen eveneens bewijs voor de aanwezigheid van paarden.

Een aparte categorie metalen voorwerpen zijn de sintels. Deze ijzeren krammen werden gebruikt bij het dichten van naden van kleine bootjes tot grote schepen. Op basis van de vondst van negen sintels mag worden geconcludeerd dat de bewoners gebruik maakten van vaartuigen. Gezien de ligging van de Oude Rijn op een afstand van ca. 60 m ten zuiden van het huidige onderzoeksterrein is deze conclusie niet vreemd. Een deel van de metalen voorwerpen kan worden ondergebracht in de categorie gebruiksvoorwerpen: een loden spinklosje, twee ijzeren sleutels, twee ijzeren gespen, een ijzeren emmerhengsel, twee loden gewichten en drie beslagstukken. Een van

de beslagstukken heeft de vorm van een vogel, mogelijk een adelaar. Een andere beslagstuk dateert mogelijk uit de Karolingische of Ottonische periode. Er werd slechts één voorwerp gevonden dat in de categorie wapens thuishoort, namelijk een ijzeren, spitspiramidevormige pijlpunt. In de categorie bouwmaterialen kunnen twee voorwerpen worden ondergebracht, te weten een deurduim en een ijzeren neus van een deurklink. Als laatste wordt hier de categorie van de sieraden besproken. Er werden twee fibulae aangetroffen, te weten een rozetvormige schijffibula (elfde-eeuws) en een schijffibula met een opengewerkte schijf met gekerfde rand

en centraal een glasbolletje. Dit laatste type kan worden gedateerd van de negende tot en met de twaalfde eeuw (afb. 19). De vroege datering van een deel van de metaalvondsten is opmerkelijk. De aanwezigheid van elfde- (en soms zelfs tiende-) eeuwse metalen voorwerpen in een puur twaalfde-eeuwse context is echter een verschijnsel dat eerder is waargenomen, zowel in Utrecht (Van der Kamp 2005c) als mede buiten Utrecht (Van der Velde 2001). Vooral nog is voor dit verschijnsel nog geen verklaring gevonden.

Afb. 19

Een schijffibula met centraal een glasbolletje en een opengewerkte schijf met gekerfde rand, afkomstig uit de middelste perceelsgreppel uit fase II (vondstnummer 173). Dergelijke fibulae worden gedateerd tussen de negende t/m de twaalfde eeuw.

(Foto: H. Lagers)

7 Conclusies en aanbevelingen

Het onderzochte perceel ligt binnen de grenzen van een laatmiddeleeuws bewoningslint ten westen van de weg de Hogeweide. Deze weg vormde de oostelijke grens van een groot grondgebied dat in bezit was van drie Utrechtse kapittels. In de twaalfde eeuw (of reeds eerder?) ontstond er langs de Hogeweide een uitgestrekt bewoningslint. Zeer waarschijnlijk bestond de bewoning uit een reeks boerderijen van waaruit de kapittelgrond werd bewerkt. De kern van het boerderijlint lijkt te hebben bestaan uit drie uithoven van waaruit de kapittels de waarschijnlijk in pacht gegeven grond konden beheren. Reeds in het begin van de veertiende eeuw werden deze uithoven in steen opgetrokken. Twee uithoven zouden tot in de twintigste eeuw blijven bestaan. Vooralsnog hebben noch historische bronnen noch de archeologische proefonderzoeken langs de Hogeweide informatie opgeleverd over mogelijke pachtersboerderijen.

Op het tijdens LR15 en LR33 onderzochte perceel hebben gedurende een korte periode menselijke activiteiten plaatsgevonden. Waarschijnlijk moet deze periode geheel binnen de twaalfde eeuw geplaatst worden. De aanwezigheid van enkele aardewerkscherven en metalen voorwerpen van vóór de twaalfde eeuw is vooralsnog moeilijk te verklaren. Waarschijnlijk aan het begin van de twaalfde eeuw ging het onderzochte perceel onderdeel uitmaken van een boerenerf. Op geen enkel moment tijdens de periode van menselijke activiteiten lijkt echter op het onderzochte perceel zelf daadwerkelijk gewoond te zijn. Het onderzochte perceel zal langs de rand van een erf gesitueerd geweest zijn. De kern van de bewoning moet waarschijnlijk ten zuiden van de opgravingen gezocht te worden, richting de ca. 60 m zuidelijker gelegen bedding van de Oude Rijn. Waarschijnlijk heeft de weg de Hogeweide reeds vanaf deze vroege twaalfde eeuw als zodanig gefunctioneerd.

Op basis van met name de vele versnijdingen tussen de sporen kan een fasering worden aanbracht in de twaalfde-eeuwse activiteiten op het onderzochte perceel. In fase I werden sloten gegraven en ontstond een omgreppeld perceel. De noordelijke perceelsgreppel bevond zich langs de zuidelijke rand van een Romeinse restgeul in de ondergrond. Waarschijnlijk was deze nog als een depressie zichtbaar in het landschap en besloten de ontginners bewust deze depressie buiten hun erf te houden. Wel lijkt de erfgreppel te hebben afgewaterd op de natuurlijke depres-

sie van de restgeul. Op het omgreppelde perceel werden vele sporen aangetroffen, waarvan een deel is toegeschreven aan fase I. In de westelijke helft van het perceel werden in deze fase diverse grillig gevormde kuilen gegraven, waarvan de functie niet duidelijk is. Op het midden van het perceel werden enkele paalkuilen gegraven, waarvan de functie eveneens niet bekend is. Net buiten het perceel werden in deze eerste fase twee langwerpige kuilen gegraven.

In de tweede fase werden de greppels vervangen door nieuwe. Deze lagen direct ten westen van de greppels uit fase I. Bovendien werd er een derde greppel gegraven ten westen van het perceel. Het in gebruik zijnde areaal werd daarmee uitgebreid in zowel noordelijke alsook westelijke richting. Hierdoor kwam de depressie van de Romeinse restgeul binnen het perceel te liggen. De sporen uit fase II zijn zeer divers van karakter en bestaan uit lange kuilen en paalkuilen. De paalkuilen vertonen echter nagenoeg geen samenhang en het bleek dan ook niet mogelijk een deel van een plattegrond te reconstrueren. Ten westen van het in gebruik zijnde perceel werd in deze fase een waterput aangelegd. De kern hiervan bestond uit een uitgeholde boomstam met rondom ingeslagen paaltjes en planken als versteviging. De aanwezigheid van deze waterput lijkt te betekenen dat de bewoning niet erg ver van het huidige onderzoeksterrein was gesitueerd.

In de derde fase waren de greppels uit fase II niet meer in gebruik. Slechts aan de westzijde van het perceel werd in deze fase een greppel gegraven. Wederom werd het erf vergroot in zowel noordelijke alsook westelijke richting. Mogelijk heeft er aan de oostzijde - langs de Hogeweide - een erfbegrenzing in de vorm van een hekwerk bestaan. De sporen op het perceel uit fase III bestaan uit merkwaardig rondlopende, wandgreppel-achtige sporen, een kuil met schelpenafval en enkele paalkuilen. Vier paalkuilen behoren tot een rechthoekige spieker, bedoeld voor de opslag van de oogst. Op de kleiige vulling van de Romeinse restgeul werden in deze fase enkele rechthoekige kuilen gegraven.

In fase IV werd aan de westzijde een nieuwe perceelsgreppel gegraven, die gedeeltelijk over die uit de vorige periode heen lag. De activiteiten op het perceel lijken beperkt te zijn geweest tot het graven van enkele grote, langwerpige kuilen. Deze lagen bijna alle op de kleiige vulling van de Romeinse restgeul. In veel opzichten lijken de kuilen op die van andere laatmiddeleeuwse nederzettingen uit het Middennederlandse rivierengebied. Ze moeten een zeer specifieke

functie hebben vervuld. Alhoewel vooralsnog tijdens geen enkele opgraving deze functie met zekerheid kon worden vastgesteld, heeft een opgraving van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de Groenedijk zeer aannemelijk gemaakt dat in de kuilen vlas werd geroot. Mogelijk werden de kuilen bewust aangelegd op de klei van de restgeul vanwege het streven zo lang mogelijk water vast te houden.

De activiteiten binnen de grenzen van het huidige onderzoeksterrein moeten vóór 1175 tot een einde zijn gekomen. De vondst van enkele dertiende-, veertiende- en vijftiende-eeuwse scherven en metalen voorwerpen bewijst dat het perceel na de twaalfde eeuw waarschijnlijk als landbouwgrond in gebruik is gebleven. Waarom er een einde is gekomen aan de bewoning in dit deel van

het bewoningslint is vooralsnog niet duidelijk. In de toekomst zal de weg de Hogeweide volledig gaan verdwijnen en vereist er op de plek van het laatmiddeleeuwse boerderijlint een nieuwe woonwijk. Als gevolg worden de archeologische sporen van het gehele 1300 m lange bewoningslint in hun bestaan bedreigd. De bewoningssporen langs de Hogeweide vormen de meest uitgestrekte en waarschijnlijk meest informatieve laatmiddeleeuwse vindplaats in Leidsche Rijn en verdienen derhalve een integrale opgraving. Hierdoor zal er veel nieuwe informatie aan het licht komen omtrent het laatmiddeleeuwse grondgebruik rondom de stad Utrecht, het functioneren van de kapittel-uithoven en de verschillen in materiële cultuur tussen de leden van de kapittels en de gewone boeren die het land bewerkten.

Vondsten en documentatie

De veldtekeningen en de overige administratie van het proefonderzoek zijn in het bezit van de Sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht en bevinden zich tijdelijk in de archeologische dependance in Leidsche Rijn, 't Zand 4a te Utrecht. Te zijner tijd zullen deze worden overgebracht naar het pand aan de Zwaansteeg 11 te Utrecht.

De metaalvondsten zijn opgeslagen in het pand aan de Zwaansteeg. Al het overige vondstmateriaal is tijdelijk opgeslagen in de dependance aan 't Zand 4a (Utrecht), maar zal te zijner tijd worden overgebracht naar het centrale archeologische depot van de gemeente Utrecht, gevestigd in Fort Rhijnauwen, Rhijnauwenselaan 3 te Bunnik.

Literatuur

Berendsen, H.J.A., *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, Utrechtse Geografische Studies 25. Utrecht 1982

Borremans, R. en R. Warginaire, *La ceramique d'Adenne. Recherches de 1956-1965*, Rotterdam 1966.

Gravendeel, D.W., 'Een "vrouwenhuysgen"', In: *Historische Vereniging Vleuten-De Meern-Haarzuilens*, jaargang 7, nummer 1, 1987, 479-481.

Haarhuis, H.F.A. en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*, RAAP-rapport 80, Amsterdam 1993

Huizing, J.H., 'Middeleeuws grootgrondbezit in Vleuten en Haarzuilens: een perceelsgewijze reconstructie', In: *Historisch geografisch tijdschrift*, 95.2, Utrecht 1995, 62-77

Immink, P.W.A., 'De stadsvrijheid van Utrecht', In: *Opstellen aangeboden aan Prof. Jhr. Dr. D. G. Rengers Hora Siccama*, Utrecht 1942

Jansen, B., *Rijksweg A2. Leidsche Rijn (km 56.6 tot 59.7). Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*, RAAP-rapport 604, Amsterdam 2000

Jansen, B., *Rijksweg A2. Leidsche Rijn (km 59.7 tot 62.5). Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*, RAAP-rapport 668, Amsterdam 2001

Kamp, J. van der, *Archeologisch proefonderzoek Sportpark Terweide. Inheems-Romeinse bewoning uit de eerste eeuw na Chr. ten noorden van de Limes*, Basisrapportage archeologie 3, Utrecht 2003

Kamp, J. van der, *Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide. Archeologisch proefonderzoek i.v.m. verlegging Rijksweg A2*, Basisrapportage archeologie 7, Utrecht 2005a

Kamp, J. van der, *Langs de Hogeweide. Archeologisch proefonderzoek van een laat- en postmiddeleeuws boerderijlint*, Basisrapportage archeologie 8, Utrecht 2005b

Kamp, J. van der, *Wonen aan het water (deel I). Archeologisch onderzoek van een twaalfde-eeuwse nederzetting langs de restgeul van de Oude Rijn*, Basisrapportage archeologie 14, Utrecht 2006a

Kamp, J. van der, *Wonen aan het water (deel II). Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuws, omgracht stenen huis in Leidsche Rijn*, Basisrapportage archeologie 15, Utrecht 2006b

Linde, C. van de, *De Grauwert. Archeologisch onderzoek naar een laatmiddeleeuws omgracht complex*, Basisrapportage archeologie 13, Utrecht (in prep.)

Oudhof, J.W.M., J. Dijkstra en A.A.A. Verhoeven (redactie), *Archeologie in de Betuweroute. 'Huis Malburg' van spoor tot spoor. Een middeleeuwse nederzetting in Kerk-Avezaath*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 81, Amersfoort 2000

Velde, H.M. van der, *Houten, Hoogdijk terrein 89. Onderzoek in het kader van de vinexlocatie Loerik, Hofstad II*, ADC Rapport 80, Bunschoten 2001

Verhoeven, A.A.A., *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste - 13de eeuw)*, Amsterdam Archaeological Studies 3, Amsterdam 1998

Verhoeven, A.A.A. en O. Brinkkemper (redactie), *Archeologie in de Betuweroute. Twaalf eeuwen bewoning langs de Linge bij De Stenen kamer in Kerk-Avezaath*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 85, Amersfoort 2001

Colofon

Dit rapport is uitgegeven door
DSO Stedenbouw en Monumenten
gemeente Utrecht, Sectie Cultuurhistorie
©2005

Redactie:

H.L. Wynia

Eindredactie:

R. de Kam

Vormgeving:

Cad-unit DSO Stedenbouw & Monumenten

De volgende *Basisrapportages Archeologie*
van de gemeente Utrecht zijn inmiddels
verschenen:

Basisrapportage archeologie 1

De Grauwert. Archeologische onderzoek naar
een laatmiddeleeuwse omgracht complex,
februari 2004

Basisrapportage archeologie 2

Eligenstraat. 2000 jaar bebouwing in het
zuiden van de Utrechtse binnenstad, juli 2001

Basisrapportage archeologie 3

Sportpark Terweide. Inheems-Romeinse
bewoning uit de eerste eeuw na Christus ten
noorden van de Limes, maart 2003

Basisrapportage archeologie 4

Twee IJzertijdvindplaatsen langs de snelweg,
juni 2004

Basisrapportage archeologie 5

Middeleeuwse bewoning langs de snelweg,
maart 2004

Basisrapportage archeologie 6

Parkwijk-Noord, oktober 2004

Basisrapportage archeologie 7

Laatmiddeleeuwse bebouwing langs de
Hogeweide

Basisrapportage archeologie 8

Archeologisch proefonderzoek langs de
Hogeweide, februari 2005

Basisrapportage archeologie 9

In de schoot van het landschap.
Wilhelminalaan, juni 2005

Basisrapportage archeologie 10

Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide

*Archeologisch onderzoek wegens de verlegging van waterleiding
Rijn-Kennermerland*

Gemeente Utrecht
DSO Stedenbouw & Monumenten

Cultuurhistorie
Zwaansteeg 11
3511 VG Utrecht

Postbus 8015
3503 RA Utrecht
Telefoon 030 286 3990

Basisrapportage archeologie 10: Laatmiddeleeuwse bewoning langs de Hogeweide